

אימפריה

נוצרת

שינויים בצבא המונגולי במאה

השלוש עשרה

מונגוליה וצ'נגס ח'אן

עבודת גמר בהיסטוריה (5 יח"ל)

מגיש: דוד גנזל, ישיבת 'מקור חיים' | ת.ז 208707315

מנחה: ורד שורני | ת.ז 032546954

תוכן עניינים

הקדמה	4
מבוא	4
פרק א': הערבה ערב עלייתו של צ'נגס ח'אן	6
מונגוליה גיאוגרפית	6
הנוודים וצורת חייהם	7
דת	8
העמים בשכנות המונגולים	9
המונגולים כלוחמים	10
מבנה החברה	13
סיכום	15
פרק ב': תמוג'ין	16
מוצאו	16
מקורות המידע על התקופה	17
ילדותו	18
הנער תמוג'ין, מנרדף למנהיג	20
מנהיג מתחיל	21
מנהיג אזורי	23
שיקום סמכותו	23

שליט מונגוליה	24
רה-אורגניזציה ופנייה לעמים אחרים	25
סין	26
קרא היטאי	29
ח'ווארזם	30
סדר באימפריה	31
פרק ג': הצבא המונגולי תחת צ'נגס ח'אן	33
חידושים אירגוניים	33
שיטות לוחמה	37
לוחמת מצור	39
לוחמה פסיכולוגית	42
הקמת אימפריה	45

הקדמה

בחרתי להתמקד בעבודתי באימפריה המונגולית בכלל ובמיוחד בצבאה. במערכת החינוך בישראל כיום יש מעט מאוד לימוד (היסטורי או כללי) העוסק במזרח הרחוק. מאחר והמונגולים אינם מככבים בתוכניות הלימודים, הלימוד עליהם היווה תחום ידע חדש לחלוטין עבורי ומרתק במיוחד מהיותו כזה. בנוסף, המונגולים ריתקו אותי הן כתרבות זרה ורחוקה והן בשל הישגיהם המרשימים בשנות זוהרם הקצרות. החשיפה הגבוהה שלי אליהם הייתה משמעותית ותרמה לי רבות. למדתי מעבודה זו המון, הן על צורת עבודה וכתובה בכלל והן על הנושא הספציפי. אשמח להודות למנחה שלי, ורד שורני, על העזרה במהלך העבודה והזמינות. מאחר ורבים מהקוראים באים כמוני, חסרי ידע קודם נרחב על הנושא, השתדלתי לפשט מושגים ולהסביר ככל האפשר תרבות השונה כל כך מהתרבות בה אנו חיים כיום. בהתאם, פרקים א' וב' הינם פרקי רקע וריכוז נתונים ורק בפרק ג' נענית שאלת המחקר שלי בעזרת הנתונים ומסקנותי מניתוחן.

מבוא

באפריל 1971, הקצין בדימוס של צבא ארצות הברית ג'ון קרי (John Kerry), הופיע לפני הסנאט על מנת להאשים את ארצות הברית בפשעי מלחמה במלחמת ויאטנם. הוא טען כי הצבא האמריקאי לא כיבד את כבוד התושבים, אנס ורצח אזרחים, והרס כפרים בסגנון צ'נגס ח'אן.¹ מדימוי זה שנערך כלאחר יד ניתן ללמוד רבות. במבט ראשון זהו הזיכרון העממי והקולקטיבי של צבאו של צ'נגס ח'אן. מסע הכיבוש שלו מוצג כדוגמא לברבריות ללא מטרה אסטרטגית. המונגולים, כפי שצוטט רבות, יצאו למלחמה למען ההנאה של המלחמה עצמה וכדי להרוג את אויביי, כדי

¹ *Vietnam Veterans Against the War*, Statement by John Kerry to the senate Committee of Foreign Relations, April 1971. 23

http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Primary/Manifestos/VVAW-Kerry_Senate.html [accessed December 2, 2014]

להריץ אותם לפניי, להרוס כל סוג התנגדות שלהם, לצפות בדמעות בעיניהם, לרכב על סוסיהם ולהחזיק את נשותיהם ובנותיהם בידיי!²

המונגולים אינם ידועים היום בציבור הרחב כאמפריה בעלת עבר מרשים, כמו האימפריה הרומית תחת יוליוס קיסר או ההלניסטים תחת אלכסנדר מוקדון אלא נחשבים יותר עד היום בדעת הקהל לדמויות פרימיטיביות ואכזריות בסגנון ההונים או הבארברים.³ האמת היא כי המונגולים היו כובשים ושליטים מרשימים בעלי מסורת רחבה ויכולת מרשימה והביאו לפיתוחים והמצאות לא פחות מאשר להרס וחורבן. האימפריה המונגולית היתה האימפריה היבשתית הגדולה ביותר שנשלטה על ידי אדם אחד. באמצעות הצבא – והשיגייהם הצבאיים המרשימים התאפשר קשר ישיר לראשונה בין המזרח למערב ונוצרו פיתוחים רבים והמצאות חשובות.

האימפריה המונגולית בשיאה, הייתה גדולה הן ממלכתו של נפוליאון והן מהשטחים שכבש אלכסנדר מוקדון. השינוי שעברו המונגולים תחת המנהיג צ'ינגיס ח'אן (Chinggis Khan, 1162-1227) היה עצום והיווה חלק חשוב בהתפתחותם ובהצלחותיהם. עד להופעתו של צ'ינגיס ח'אן היו המונגולים מורכבים משבטים לא מאוחדים ועוסקים במלחמות ביניהם, ובתוך זמן קצר הפכו לאימפריה הגדולה בעולם באותה התקופה.

על מנת לעמוד על מהותו של המפנה החד, שאלת המחקר בעבודה זו היא 'מי היה צ'ינגיס ח'אן, וכיצד שינה את הצבא המונגולי?'. אנסה לענות על השאלה בפרקי העבודה. בפרק הראשון אבחן את המצב הקיים ערב עלייתו של צ'ינגיס ח'אן. בפרק השני ארחיב על צ'ינגיס ח'אן חייו ועלייתו לשלטון. ולבסוף בפרק השלישי אבחן את השינויים הדרסטיים שחולל בצבאו.

² אמרה עממית המיוחסת לצינגיס ח'אן, מקורה לא ברור אך תוכנה מייצג.

³ על תדמיתם של המונגולים ראה בעמוד 36 והערה 1

פרק א': הערבה ערב עלייתו של צ'נגס ח'אן

על מנת להבין את הנוודים המונגולים, את צבאם ואת צורות הלחימה שלהם, ישנו צורך קודם כל להבין את מקורם. צ'נגס ח'אן הפך מספר שבטים נודדים לצבא מעורר אימה בתהליך שכלל שינויים מעטים במאפייני הלוחמים הבודדים. שינויייו היו יותר בזירה האירגונית והרעיונית. החומר האנושי, הלוחמים, היו ונשארו לוחמים מעולים גם מאות שנים לפניו. הסיבות לכך שונות ומגוונות אך לכולן בסיס אחד – הסביבה בה חיו. מונגוליה הייתה חבל ארץ קשה ליישוב ובעלת אתגרים טבעיים רבים בתקופתם והעימותים החוזרים ונשנים בין השבטים מעולם לא הקלו על חיי הנוודים. מספר חוקרים⁴ כינו את המונגולים 'תוצר הערבה' כלומר שסביבתם – תנאי המחיה הקשים בערבה, היא זו שבנתה אותם והפכה אותם ללוחמים מוצלחים כל כך. תאוריה זו, שאומצה על ידי מרבית ההיסטוריונים⁵ בימינו כוללת פרטים רבים על הערבה, למשל האקלים, התחרות על המשאבים, המחסור התמידי באוכל וקשיים רבים נוספים. המונגולים, לאחר ששרדו בערבה אכזרית זו יכלו בקלות להתמודד עם קשיי המלחמה תחת צ'נגס ח'אן מאוחר יותר ולהפוך לצבא אימתני.

מונגוליה גיאוגרפית

מונגוליה⁶ הינה ארץ רחבת ממדים במרכז אסיה המיושבת בדלילות. אמנם שטחה גדול מאוד אך אוכלוסייתה מנתה בתקופה זו⁷ רק כמיליון אנשים. לשם ההשוואה, בתקופה זו סין מנתה כשבעים וחמישה מליון איש.⁸ אין למונגוליה כל גישה לים ובאזורים מסוימים ישנו אף מחסור רציני במים. הארץ ברובה הינה ערבה מישורית המהווה חלק מרצועה של ערבות מצפון מזרח סין ועד לאירופה. ישנם שלושה רכסי הרים⁹ באזור אך הם אינם מגבילים תנועה סדירה¹⁰

⁴One of the researchers would be: Barnes, M. *The Mongol War Machine*. Online article, 2003. 2. http://www.thepicaproject.org/?page_id=522 [accessed May 2014]

⁵ Morgan, D. *The Mongols*. London: Blackwell. 1986. 63.

⁶ ראה נספח 1: מפה של מונגוליה פיסית של מונגוליה

⁷ סוף המאה השתיים עשרה

⁸ Rossabi, M. *The Mongols- a Very Short Introduction*. Oxford University press. 2012. 4.

⁹ Khentii, Khangai and Altai mountains.

¹⁰ Biran, M. *Chinggis Khan*. Oxford: Oneworld Publications, 2007.7.

באופן המאפשר ללכת או לרכוב מצד אחד לצד שני ללא קושי.¹¹ האזור נתחם מדרום על ידי מדבר גובי ומצפון על ידי היערות¹² הקפואים והקשים של סיביר. הערבה הינה מישור ארוך עם צמחייה נמוכה המתאפיינת באקלים קיצוני. בחורף קר מאוד ובקיץ חם ושרבי. מצד אחד, בלילות החורף הטמפרטורה לרוב היא באזור העשרים מעלות מתחת לאפס ועשויה להגיע לשלושים מעלות מתחת לאפס ואף טמפרטורות נמוכות יותר, ומצד שני בקיץ שיא השרב הוא כשלושים מעלות צלסיוס. ברוב האזורים ישנו מחסור במשקעים וגם באזורים בהם יורדים משקעים מעטים הם לא יורדים בצורה סדירה. בשנה ממוצעת אין במונגוליה עננים בשמים יותר מ-250 יום בשנה, מה שהעניק לארץ זו את הכינוי – 'ארץ השמיים הכחולים'. אמרה מונגולית עתיקה האומרת ש'אצלנו אפשר לחוות את ארבעת העונות ביום אחד'¹³ מנסה להמחיש את חוסר הוודאיות והסדירות במזג האוויר.¹⁴

מאחר ומונגוליה נטולת כל גישה לים ואוכלוסייתה מפוזרת, התקדמויות מודרניות והמצאות חדשות לא עברו את מאות או אלפי הקילומטרים מאזורים מיושבים אחרים כמו סין או אירופה אל מונגוליה בדרך כלל, וגם בתוך מונגוליה חלק מהתושבים המבודדים חיו בבידוד כמעט מוחלט מהעולם, בעוד שבטים אחרים היו בדרגות שונות של קשר ומסחר עם זרים שהעבירו חידושים וסחורות מאזור לאזור. למעשה, לחלק מהשבטים היה קשר מועט מאוד עם העולם, ולמעט פשיטות חוזרות ונשנות של שבטי הרועים לאיזורים בהם חיו תושבי קבע, כמעט ולא היה קיים.¹⁵ שבטים אחרים, היו נגישים לסחורות ומתכות חיצוניות ופשטו גם על עמים סמוכים (בעיקר לסין) בנוסף לאינטראקציה עמוקה יותר בין הרבה מהשבטים שהובילה כמובן להתפתחויות טכנולוגיות ואורח חיים נוח יותר.¹⁶

הנוודים וצורת חייהם

¹¹ בניגוד לאלפים לדוגמה, המונעים מעבר סדיר מתוך ולתוך איזורים מסויימים באיטליה.

¹² The Taiga forests.

¹³ May, T. *The Mongol Empire in World History*. Online article. 2006. 3.

<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/5.2/may.html> [accessed May 5, 2014]

¹⁴ Harris, D. H. *Mongolia*. Encyclopedia Britannica, online edition. 2014

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/389335/Mongolia> [accessed May 6, 2014]

¹⁵ Rossabi, M. *The Mongols- a very short introduction*. 4.

¹⁶ Rossabi, M. *The Mongols- a very short introduction*. 5-6.

הנוודים, מעולם לא נשארו במקום אחד ונעו עם בהמותיהם הרבות. הם חיו באוהלים לפי משפחות ומעולם לא בנו מבני אבן או קבע כלשהם. למעשה, העיר הבנויה הראשונה במונגוליה נבנתה רק במאה השמונה עשרה. לכל משפחה היה אוהל (גר) אחד או יותר ואותו היא בנתה בכל מקום חנייה מחדש. בכל עצירה (שמוקמה לרוב על פי זמינות המים והמזון במקום) הם היו מקימים את האוהלים ומסדירים אזור מרעה לבהמות מחדש, תוך הפרדה בין הבהמות הנחותות, שנועדו בעיקר לאכילה כגון פרות וכבשים לבין סוסים שנחשבו בהמה נעלה יותר. אחד השימושים היחידים של הצמחייה באזור זה הינו מזון לבעלי חיים ולכן יכלו המונגולים להחזיק עמם כמויות עצומות של בהמות¹⁷ כתחליף לחקלאות והן שימשו אותם כאחד ממקורות המזון היחידים. מהבהמות הם גם הכינו בגדים ולבשו את פרוותיהן כנגד פגעי מזג האוויר.

מאחר והמונגולים חיו ללא כל משאב טבעי שימושי באזורם וחקלאות הייתה כמעט בלתי אפשרית¹⁸ הם הסתמכו על שתי שיטות עיקריות כדי להשיג מזון. הראשונה הייתה צייד, כאשר הם צדו כל יום חיות קטנות וגדולות כאחד בעזרת הקשת- הגברים בילו שעות רבות בכל יום בצייד, ואת שארית מזונם הם השיגו מהבהמות שהיו ברשותם. הם חלבו אותן, שחטו אותן ואכלו כל חלק מזיין בגופן. בנוסף, היו מוצרים שהם השיגו באמצעות פשיטות לשטחם של יושבי הקבע. דוגמא להסתפקותם במועט מובאת בכתבי ג'ואיני¹⁹ (מת 1283) (Juvaini, 1283):²⁰

"Their clothing was of skins of dogs and mice and their food was the flesh of those animals and other dead things. The sign of great emir amongst them was that his stirrups were of iron, from which one can form a picture of their other luxuries"

דת

¹⁷ Carpini, F. P. *The long and wonderful Voyage of Frier Iohn de Plano Carpini*. Online edition, translated with an introduction by Hildinger. B.E. Publishing Company, Boston 1996. Chapter 4.

<http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hakluyt/voyages/carpini/complete.html#section35> [accessed December 2, 2014]

¹⁸ Burgan, M. *Empire of the Mongols*. New York, NY: Facts On File, Print. 2005. 15.

¹⁹ Juvaini, A. M. *Genghis khan, the history of the world conqueror*. Translated by Boyle J. A. Manchester University Press. 1997. 21–22.

²⁰ ראה הערה 50

דתם של השבטים המונגולים הינה נושא למחקר מתמשך ומורכב. האלמנטים המרכזיים בה היו אמונה ברבים מהכוחות בטבע, החל במים ובעצים וכלה בשמים עצמם. ברמה עמוקה מעט יותר, האמונה כוללת מעין גן עדן או מקום משכן האלים (Heaven) ממנו ניתנו הנחיות לבני האדם, ומנדט שמימי (בדומה לסינים) למנהיגים הראשיים. מתווכי הוראות השמים לארץ היו השאמאנים בעזרת אוסף טקסים דתיים ואמונות מיוחדות. חשוב לציין כי ידם של כוהני הדת, השאמאנים לא הייתה חפה מפוליטיקה ורבים מהמנהיגים האזוריים במונגוליה החזיקו לצדם מספר שאמאנים שיחזו בניצחונם. לפני קרבות רבים היו השאמאנים מקריבים קורבנות וקוראים לרוחות הטבע ומיד צופים את ניצחוננו של מנהיגם. יכולתו של מנהיג לגייס לעזרתו את השאמאנים האזוריים הייתה עדות לכוחו והשפיעה על תמיכת אנשיו בו.²¹

העמים בשכנות המונגולים

שכנותיה של מונגוליה המודרנית הן סין מדרום, מערב ומזרח ורוסיה מצפון.²² במאה השתיים עשרה האזור כלל מגוון עמים וישויות רבות מתרבויות שונות.²³ סין המודרנית חולקה אז לשלוש ממלכות משושלות שונות שהיו לעיתים יריבות. מדרום שכנה שושלת סונג (Song Dynasty, 960-1279) שהייתה העשירה ביותר והמתקדמת ביותר טכנולוגית אך חלשה מבחינה צבאית. מאחר ושושלת זו לא הייתה חזקה מספיק להגן על עצמה לבד, היא שילמה מס לשושלת הצפונית ביותר - קיסרות ג'ין (Jin Dynasty, 1115-1234). קיסרות זו הייתה חזקה מאוד והחזיקה כוח צבאי מרשים הן בפרשים והן בחיל הרגלים. הם היו הכוח החזק ביותר באזור ולמעשה אף הכוח השולט באזורים נרחבים ממונגוליה. בשנת 1127 אף מצליחה שושלת ג'ין לדחוק את שושלת סונג הסינית דרומה ולכבוש את צפון סין. שבטים רבים שילמו להם מס, ושליטם המכונה ה'ח'אן הזהוב' (ג'ין פירושו זהב) היה הדמות הפוליטית העוצמתית ביותר באזור דאז. הישות השלישית הייתה הסיי (Xi Xia) ששלטה על רוב צפון מערב סין ועל מספר מחוזות נוספים סביבם. היו להם מאפיינים ייחודיים בתרבותם וכן בנוכחות ובהשפעות וכתבים בודהיסטים עליהם, בניגוד לתרבויות האחרות שיותר דמו למסורות סיניות רגילות. ממערב למונגוליה שכנו אז הקרא-חיטאי (Qara Khitai). ממלכה זו הייתה מספר

²¹ *The secret history of the Mongols*. Translated with an introduction by Onon, U. Curzon Press. Second edition. 2011. 11 .

²² פרטים אלה אמנם אינם שייכים למונגוליה אך הינם רלוונטים בהמשך העבודה (עיין פרק ב')

²³ ראה נספח 2 : מפה מפורטת של הגורמים הפוליטיים בתקופה שלפני הפלישה המונגולית

שנים קודם לכן האימפריה המרכזית באזור זה ונקראה שושלת ליאו (Liao Dynasty, 907-1125). שושלת זו הובסה על ידי שושלת ג'ין ונדחקה מערבה. מספר שנים לפני עליית תמוג'ין לשלטון במונגוליה (1150-1200), הקר חיטאי היו ממלכה חלשה, בעלת סכסוכים פנימיים רבים ופחד מפני אויבים חיצוניים. ממלכה נוספת ממערב הייתה החליפות של האימפריה הח'ווארזמית (Khwarazmian Dynasty) שהייתה הכוח המרכזי ממערב ושלטה על אזורים נרחבים ועמים מוסלמים קטנים יותר. כך שרשמית ממלכתם השתרעה עד לאזור המזרח התיכון.²⁴

המונגולים כלוחמים

מרכיב ראשוני ובסיסי בחייהם של הנוודים היה הסוס. עוד לפני שימושיו הצבאיים, הסוס שימש את נוודים גם בחיי היום-יום. על מנת לעבור במישורים נרחבים בזמן קצר ובמהירות למדו המונגולים לביית את סוס הבר שהיה נפוץ בסביבתם.²⁵ הסוס היווה חלק אינטגרלי ביותר מחייהם ושימש הרבה יותר מכלי תחבורה. "ילדיהם מתחילים ללמוד לרכוב כבר בגיל שנתיים או שלוש ומצליחים לגרום לסוסים לדהור...אני חושב שלהם לבד ישנם יותר סוסים מאשר לכל שאר העולם גם יחד..." כתב עליהם ג'ון קרפיני שהיה אחד ממגלי הארצות האירופאים הראשונים שהגיעו למונגוליה.²⁶ כל אחד מהגברים או בתי האב החזיק ברשותו מספר סוסים ובעזרתם היו השבטים ניידים ביותר ודהרו על גבי שטחים עצומים בזמנים מינימליים. השבטים נדדו מאזור לאזור על גבי סוסיהם לפחות פעמיים בשנה במעבר ממרעה קיץ למרעה חורף, ופעמים רבות נוספות, למשל על מנת להימנע מסופות, למצוא מים ולמצוא מרעה. פעמים רבות ניתן ללמוד על חשיבות מושגים בתרבות על פי אוצר המילים המקיף אותם לדוגמא בקרב המונגולים במקום מילה אחת-סוס- במקום מילה אחת-סוס- ישנן מילים רבות ושונות המתארות סוסים כגון סייח, סייח נקבה, סייח חצי בוגר, וסוס צעיר. אמצעי נוסף להמחשת חשיבות הסוס הוא היותו מוטיב חוזר בשירה המונגולית ובטקסטים מונגוליים. בנוסף, בציורים הבוודיים ששרדו של הלוחמים והדמויות המונגוליות מופיע הסוס תדיר.²⁷

²⁴ Biran, M. *Chinggis Khan*. 23-28

²⁵ Burgan, M. *Empire of the Mongols*, 19

²⁶ Carpini, F. P. *The long and wonderful Voyage of Frier Iohn de Plano Carpini*. Chapter 4,

²⁷ Morgan, D. *The Mongols*. 78.

עם זאת, שימשו הסוסים גם כסוסי מלחמה והיוו יתרון משמעותי ברוב הקרבות בהם נלחמו הנוודים. כלוחמים היו המונגולים רובם ככולם קשתים ופרשים קלים²⁸ ורק מעטים שימשו כפרשים כבדים²⁹ או כחיל רגלים כבצבאות סדירים אחרים מהתקופה. במהלך המסע היו הלוחמים מחליפים שלושה, ארבעה ולעיתים אף חמישה סוסים ביום. הם היו אוכלים, שותים ואפילו ישנים תוך כדי רכיבה. לעתים בעת מחסור במים ובחלבונים היו הלוחמים נועצים קשיות באחד מוורידי הסוס ושותים את דמו כ'מנת קרב'. מתוך יעילות מרשימה, יחידה צבאית או אפילו צבא מונגולי שלם, יכלו לדהור מאות מיילים במספר ימים בודדים בלבד.³⁰

הכלי המרכזי השני ששימש את המונגולים ורלוונטי לעבודה זו, היה הקשת המונגולית הארוכה: "הקשת, עשויה מעץ, קרן, דבק דגים ובד, הייתה אולי כלי הנשק החזק ביותר בעולם עד המצאת אבק השריפה"³¹. הקשת שמשה הן לקרבות והן לצייד ועזרה בהשגת חלק מרכזי ממזונם. על פי ההיסטוריה הסודית של המונגולים הילדים כבר מגיל מאוד צעיר החלו לירות בחץ וקשת ולהתאמן בציד חיות קטנות. לעתים היו משתמשים בחיצים כדוגמאות להמחשה בזמן לימוד או כאובייקט למשחק מאחר והם נכחו סביבם כל הזמן ושימשו חלק מרכזי מתרבותם³². מאוחר יותר משחקי המתבגרים סבבו לרוב סביב קשתות ומשחקי צייד בקבוצות, ובעזרת הצייד בקשתות נאסף גם רוב מזונם של השבטים. הטווח של הקשת היה כשלוש מאות ועשרים מטרים (ויש אומרים אף יותר) כלומר הרבה יותר מהקשת האנגלית

²⁸ פרש המצויד בעיקר בקשת ובשריון קל ועיקר שימושו בשדה הקרב הוא התקפות דינאמיות ומהירות

²⁹ פרש משורין בכבדות. דוגמא קלאסית היא אבירי ימי הביניים האירופאים

³⁰ Barnes, M. *The Mongol War Machine*. 3.

³¹ "The Mongol bow, made of wood, horn or bone, fish glue, and sinew, was perhaps the most powerful weapon in the world before the invention of modern firearms" (*The Mongolian bow- a description made for the china institute in NYC, USA*). Appears in a text (133): <http://mrwood.saschina.wikispaces.net/file/view/Yuan+Dynasty+DBQ.pdf> [accessed December 2, 2014]

³² *The secret history of the Mongols*. Translated with an introduction by Onon, U. 12.

המפורסמת שהטווח שלה היה כמאתיים ושלושים מטרים בלבד³³. בהמשך ספרו כתב קרפיני: "הם משתמשים בקשתות אלו לצוד, להתאמן ולהילחם מאחר וכולם – ילדים ומבוגרים כאחד, קשתים מצוינים"³⁴.

כפי שהוזכר, לרוב הילדים אומנו מגיל צעיר ללחימה ויצאו פעמים רבות לציד עם קבוצות הבוגרים תוך דרישה לאומץ ולמשמעת עצמית גבוהה. האימונים התחילו בילדות וכללו בעיקר ירי בחץ וקשת ורכיבה על סוסים יחד עם תחרויות רבות בענפים דומים נוספים בין ילדי השבט. תיאור של הילדים המונגולים כתב ההיסטוריון הסיני סה מא-צ'יין (Sima Qian, 143-66 BCE):

"The little boys start out by learning to ride sheep and shoot birds and rats with a bow and arrow, and when they get a little older they shoot foxes and hares, which are used for food. Thus all the Young men are able to use a bow and act as armed cavalry in time of war"³⁵

הנשים היו מסוגלות לקחת אחריות לתקופות ארוכות על חלקם של הגברים בשבט ולאפשר להם לצאת לתקופות ארוכות של מלחמות או פשיטות בלי לדאוג לנשותיהם או משפחותיהם. גורם זה היה משמעותי מאוד ואפשר ההתמסרות של הלוחמים למערכה בלא צורך לחזור לשבט בכל פרק זמן.³⁶

צורת הלחימה הנפוצה ביותר בימים אלו הייתה פשיטות, בקני מידה שונים. היו פשיטות קלות על מנת לגנוב ציוד או בהמות, פשיטות לחטיפת נשים ושלל רב יותר שהיו בקנה מידה גדול יותר ופשיטות במטרה לפגוע בשבט המותקף, לרוב תחת נקמת דם או יריבות רבת שנים. שבטים מסוימים היו פושטים על שבטים אחרים ואם ניצחו היו לוקחים את נשות השבט המפסיד, הורגים את הגברים שלא הספיקו לברוח ומחרימים את הבהמות. על פי רוב, שבט שהובס היה מפסיק להתקיים בצורתו המקורית. הנותרים היו מקימים מעין שבט חדש או מסתפחים לשבטים אחרים וגדולים יותר.

³³ Lhagvasuren, G. "The Stele of Chingis Khan." Article written for the Amateur Athletic Foundation of Los Angeles (AAFLA). 14.

³⁴ Carpini, F.P. *The long and wonderful Voyage of Frier Iohn de Plano Carpini*. Chapter 17.

³⁵ Qian, S. in Watson B. (trans.) *Records of the Grand Historian of China* (New York, 1961), vol. 2, 224.

³⁶ Rossabi, M. *The Mongols, a very short introduction*. 10.

לעיתים, מטרת הפשיטות הייתה כנגד עמים אחרים ולא רק שבטים מתחרים. נפוצות במיוחד היו פשיטות על שושלת הג'ין (Jin) הג'ורצ'נית כחלק מעימותים חוזרים ונשנים בינה לבין המונגולים. מטרת הפשיטות במקרים אלה לא הייתה נקמת דם או אלא שלל וחומרים רבים שלא היה אפשר להשיג או לייצר בשטחי הערבה.

כתוצאה מהיריבות הפנים-שבטית נלחמו בדרך כלל השבטים המונגולים כבודדים, אך בעת מצוקה, פעם בכמה עשרות שנים ותחת איום מבחוץ, היו מתאספים השבטים עבור מלחמה משותפת באויב מוגדר והופכים בחלק מהמקרים לקונפדרציה. אחודים אלו יכלו להימשך חודשים ולעיתים אף שנים, אך משהוסר האיום הייתה הקונפדרציה מתפצלת בחזרה לשבטים.³⁷

מבנה החברה

צורת החיים המונגולית הורכבה משבטים. המונגולים כולם חולקו לשבטים שונים כאשר שבטים מסוימים שייכים לאותה "משפחה" ואחרים הינם אויבים מוצהרים. בין השבטים התקיימו קשרי דם רבים כמו גם נקמות דם עתיקות יומין. השם ה'מונגולים' כשם לאומה שלמה, אינו מוצדק בהכרח מאחר והיה שמו של אחד מן השבטים הגדולים ולא שם של מכלול. כאמור, עד הופעת צ'נגס ח'אן לא ראו בני השבטים השונים הללו את עצמם כבני עם אחד אלא כשבטים ותתי שבטים. למעשה, לתמוג'ין לקח יותר זמן לאחד את השבטים המונגולים השונים מאשר לכבוש חצי עולם.³⁸ בסוף המאה השתיים עשרה ארבעת השבטים המרכזיים במונגוליה היו ה'טטארים' במזרח מונגוליה, ה'קרייד' במרכזה וה'ניימן' במערבה יחד איתם היו גם השבטים המכונים ה'מונגולים' שחיו במזרח מצפון לטטארים והם גם מקור שבטו של תמוג'ין (ראה פרק ב'). בנוסף חיו גם מספר שבטים קטנים יותר ובכללם גם שבטי היערות והמדבר, שפעמים רבות תמכו באחד השבטים הגדולים כבעלי ברית או בני חסות.³⁹

³⁷ Biran, M. *Chinggis Khan*. 27.

³⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*. 27.

³⁹ Tatars, Kereyids and Naiman;

See Biran, M. *Chinggis Khan*. pg 28.

בתוך אותם ראשי שבטים שונים שכללו אלפי אנשים ולא בהכרח הנהגה אחת, התחלקו השבטים לעשרות ולעיתים מאות תתי שבטים ממשפחות שונות עם ייחוסים שונים. שבט עשיר ומוצלח יכל לכפוף למרותו שבטים קטנים ולדרוש מהם לעזור לו במלחמותיו בתמורה להגנתו. השבטים התחלקו לשבטי רועים – שגרו בערבה והתפרנסו מבהמותיהם, ושבטי ציידים שגרו בקצוות הערבה ובתוך ההרים והיערות וניזונו בדוחק מיונקים קטנים וצמחים שונים. שבטי הציידים היו לרוב עניים יותר וחיו בפשטות רבה יותר ממה היה זמין להם, לעומת שבטי המרעה שהתאפיינו בעדרים גדולים ורכוש רב יותר והייתה להם נגישות רבה יותר למסחר ולמוצרים שמקורם מאומות אחרות (בעיקר סין) שיוצרו ממתכות או בדים טובים יותר.

עובדה ייחודית למונגולים בניגוד לעמים רבים אחרים היא שבקרבם מנהיגות יציבה או חזקה מעולם לא נמדדה בשטח עליו הם שלטו. בארץ שהייתה כאמור רחבת ידיים, מיושבת בדלילות ובעלת חקלאות מועטת ביותר (אם בכלל) השטח מעולם לא נחשב למשאב.⁴⁰ משאבי השבט והנהגתו נמדדו בשלל ובהישגים אישיים. נאמנות לא הייתה מובטחת לאף מנהיג והמנהיגים נאלצו כל הזמן לדאוג לנאמנות המשפחות העיקריות של שבטיהם בעבודה קשה. שני קריטריונים מיוחדים העידו על כוחו האישי של המנהיג. הראשון היה מספר ה'נוקר' (Noker) שהוא רכש. במערכת בה כל אדם מתייחס לשבטו ובקרב השבטים ישנם שבטים חזקים יותר מאחרים, נוצרה אפשרות אישית לתמוך במנהיג מחוץ לשבט בו נולד אדם. כל אדם מכובד (ראש בית או מנהיג שבט קטן) יכל להצהיר על נאמנותו למנהיג כלשהוא למרות שלא היה מיוחס אליו או משוייך לשבטו והיה מכונה ה'נוקר' של מנהיגו החדש. אותו תומך מתחייב לספק למנהיגו את מה שיבקש- לרוב עזרה צבאית או כוח אדם, ובתמורה זוכה להגנה ולהבטחת מזון סדיר בעת מצוקה ומחסור.⁴¹ בצורה זו מנהיגים אזוריים סיפחו לכוחם לוחמי שבטים קטנים רבים וכך כשיצאו לקרב היה כוחם גדול בהרבה ממספר אנשי השבט. קריטריון שני לעוצמת המנהיג וסוג נוסף של מחויבות בין שבטית היה מספר וכוח ה'אנדה' (Anda) של המנהיג. פירוש המושג אנדה הינו כריתת ברית דם על ידי שבועה בין שני שווים, כלומר בחירת השותפים ל'אמץ' אחד את השני כאחים. השבועה המשותפת בוצעה באופן סמלי על ידי שתיית מספר טיפות מדם בעל הברית

⁴⁰ Biran, M. *Chinggis Khan*. pg 27.

⁴¹ Biran, M. *Chinggis Khan*. pg 27

ומאותו רגע השניים מוגדרים כ'אחים' ומחויבים אחד לשני מכוח שבועה החזקה משבועה רגילה, שיישומיה בעיקר בעזרה בשדה הקרב.⁴²

סיכום

מפרק זה ניתן להסיק כי על מנת להסתגל לחיים באזור הערבה נאלצו המונגולים להתמודד עם קשיים עצומים ולכן סיגלו לעצמם אורח חיים הישרדותי, חסכני, קפדני וממושמע מה שהפך אותם לחיילים מלידה. אורח חייהם בשילוב עם העימותים בין השבטים והצורך המתמיד להשיג ציוד מיושבי הקבע הפך אותם ללוחמים מגיל צעיר. אחד ההיסטוריונים סיכם את דרישות החיים במונגוליה בקצרה: "על מנת לגור באחד האזורים הקשים והמסוכנים ביותר בעולם נדרש לא מעט כוח פיזי, אך נדרשו גם חשיבה מהירה כישורים וידע במידה שווה"⁴³ ממילא, כשהגיע תמוג'ין וסחף את השבטים המונגולים אחריו לכדי צבא מעורר אימה, החומר האנושי אתו עבד התאים לצרכיו בדיוק והיווה יתרון משמעותי בשדות קרב רבים על פני צבאות ועמים אחרים.

⁴² Harris, D. H. *Mongolia*. Encyclopedia Britannica.

⁴³ Rossabi, M. *The Mongols, a very short introduction*. pg 6.

פרק ב': תמוג'ין

בכדי להבין את המהפך העצום שעברו המונגולים, משבטים נוודים שנלחמו אלה באלה לאימפריה אדירת מימדים, חשוב להתמקד באדם אחד. התהליך התאפשר אך ורק בזכות פעולותיו של תמוג'ין - צ'נגס ח'אן (1162-1227, נולד בשם תמוג'ין ובמהלך השנים אחד מהתארים שקיבל ועד היום הוא ידוע בו היה צ'נגס ח'אן - שליט אוניברסלי(1206)). לאחר שהוצג בפרק הקודם הרקע ההיסטורי של המונגולים, יתמקד פרק זה בתמוג'ין עצמו ובעלייתו לגדולה שאפשרה את הפיכתם של המונגולים לאימפריה. "איזה מקרה או אירוע ראוי לציון יותר מהתחלת שלטונו של צ'נגס ח'אן כייסוד תקופה חדשה?"⁴⁴ נכתב עליו מספר שנים לאחר מותו. לפני צ'נגס ח'אן המונגולים חסרו כל תחושת לאומיות והזדהות כעם והוא בעצם יצר את האומה המונגולית. הערצתו העצומה כיום, כוללת את האדרת שמו אל מחוזות מוגזמים וסיפורים לא מדויקים מתולדותיו עד גבול האלהתו. אך ורק לאחר הבנת חשיבותו העצומה של צ'נגס ח'אן כסמל מונגולי, אפשר להתחיל לפרט את תולדות חייו ומעשיו.

מוצאו

האגדה המונגולית מספרת שהשבטים המונגולים נוצרו מאיחוד בין זאב ואיילה על אחד ההרים באזור. מתוך סיפור זה נבנו שושלות מורכבות של מידת ייחוס שבטים שונים לאותה איילה ומסורות על מספר צאצאיה ושמותיהם לאורך הדורות. צאצא לא ישיר של השושלת הזו היה בנו של יסוקי ממשפחת בורג'יגין⁴⁵ (Yesugei, Borjigin) תת שבט קטן על גדת נהר האונון (Onon river) במונגוליה. האגדה המונגולית מספרת כי בנו של יסוקי נולד באופן נסי, כשהוא

⁴⁴ Rashid U.D. *Jamic Al-tawarikh*. 1:16. Translation: Morgan, David. *Medival Persia* London, 1988.

51

⁴⁵ *The secret history of the Mongols*. Translated by Cleaves, F. Second edition, Cheg & Tsui Company, Boston. 3.

אוחז בקריש דם ענק בידיו- סימן לגדולה עתידית, ושמו –תמוג'ין, ניתן לו על שם מנהיג אזורי משבט עוין (Tatar) (קריאה על שם אויבים מנוצחים הייתה מנהג מקובל באותם הימים)⁴⁶ שאביו כמנהיג השבט הרג יום קודם לכן⁴⁷.

מקורות המידע על התקופה

רוב הידוע על ילדותו של תמוג'ין מקורו ב"ההיסטוריה הסודית של המונגולים"⁴⁸ ספר זה, הינו המקור המונגולי הכתוב היחיד מתקופה זו, והישרדותו בדרך לא דרך עד הגעתו לידינו אינה מובנת מאליה. הספר עוקב אחר מסלול חייו של תמוג'ין מלידתו ולאורך חייו ומסתיים במות אחד מבניו ממשיכי דרכו אחר מותו. הרבה אינו ידוע על הספר כולל שם המחבר ושנת חיבורו כלומר ששנת כתיבתו וחתימתו אינם ברורים. אמינותו של הספר נתונה למחלוקת עזה בין החוקרים כשאחת הטענות העיקריות לאי אמינותו נובעת ממספר 'ניסים' המופיעים בו ומקשים על החוקרים לתת בספר אמון מלא. סיבה נוספת להטיל ספק באמינותו היא התיאורים הדרמטיים והמאדירים של חיי האישי תמוג'ין הן כילד והן כנער וגבר. ההסכמה הכללית בין רוב החוקרים היא שהספר אמין עד לרמה מסוימת וקווי המתאר בו נכונים לרוב גם אם הוא חוטא לפרטים. על כן, כל חלק ספציפי בסיפור שיובא להלן אינו נכון בוודאות אך קרוב לוודאי שרוב התבנית נכונה.⁴⁹

ישנם עוד כמה מקורות עיקריים בלימוד על חייו של תמוג'ין, מתוכם נציין את ג'ואיני (Ata Malik Juvaini)⁵⁰ ורשיד אל-דין (Rashid Al-Din d.1318)⁵¹ שני היסטוריונים מאוחרים מעט יותר שכתבו את תיאוריהם של

⁴⁶ Biran, M.. *Chinggis Khan*, 33

⁴⁷ *The secret history of the Mongol*. Translated by Onon, Section 59.

⁴⁸ *The secret history of the Mongols*

⁴⁹ Morgan, D. *The Mongols*. 78.

⁵⁰ Ata Malik Juvaini (1226-1283) -

היסטוריון מוסלמי ממשפחת אצולה מקומית. למרות שיועד לקריירה דתית על ידי משפחתו בעלת ההשפעה, בחר כבר בגיל עשרים להצטרף למתלמדים כהיסטוריון. בצעירותו ביקר בבירת האימפריה המונגולית וכבר התחיל את ספרו- *ההיסטוריה של כובש העולם*. לאחר מספר שנים נטש את היוזמה ועבר לטייל ולהצטרף לפוליטיקה. לבסוף, בתפקיד רשמי כהיסטוריון שנים רבות לאחר מכן סיים את ספרו. בערוב ימיו עקב סכסוכים עם הממשל הוצאו בניו להורג והוא מת בשנת 1283.

ההיסטוריה המונגולית. אף על פי שקטעים רבים חופפים ומתאימים ישנן גם לא מעט מחלוקות וסתירות, במיוחד בהשתלשלות הכרונולוגית ובתאריכים המופיעים בהן. להלן יפורטו קווים כללים של חייו האישיים של תמוג'ין בעיקר על פי ההיסטוריה הסודית של המונגולים בעיקר, בתוספת הערות והבהרות החוקרים השונים המשולבים בנראטיב שיתוארף, כאשר ברוב המקרים לא יצוינו סתירות ותיאורים אחרים משל ההיסטוריה הסודית של המונגולים.

ילדותו

ילדותו המוקדמת של תמוג'ין הייתה נטולת אירועים מיוחדים, ככל הידוע לנו, בשנותיו הראשונות לפחות. הוא גדל עם משפחתו ובשבטו תחת הנהגת אביו, ראש השבט. השבט שלו היה שבט קטן ולא בעל חשיבות בפוליטיקה של הערבה. כבר בצעירותו יצר קשר עם האנדה הראשון שלו (Jamuqa)⁵² אשר שנים לאחר מכן יהפוך להיות היריב העיקרי שלו על המנהיגות⁵³. בגיל תשע אביו שלח אותו להינשא לבת מנהיג שבט מקביל (Qonggirad) שהייתה בת עשר ושמה בורטה (Börte). בהתאם למסורת המונגולית נשאר תמוג'ין עם משפחת כלתו לעתיד בשבטה ואביו ופמלייתו חזרו הביתה. על פי היסטוריה הסודית של המונגולים בדרכו חזרה כשסעד אצל הטאטארים (Tatars) הורעל האב, ובגסיסתו ביקש שבנו יחזור לשבטו⁵⁴. כשחזר הבן הוא גילה כי שבטו לא מעוניין במנהיג בן תשע ואנשיו נטשו אותו⁵⁵. כבר במקורות הראשוניים ישנה מחלוקת האם אפילו דודיו נטשו אותו והוא נשאר רק עם אמו האלמנה ואחיו

⁵¹ Rashid Ud Din - 1247–1317

רופא והיסטוריון של החצר האילח'אנית בשירות המנהיגים המונגולים, נולד למשפחה יהודית, התאסלם, ושירת תחת מספר ח'אנים שונים לאורך חייו. צווה לכתוב ספר הכולל את ההיסטוריה השלמה של המונגולים ולאחר שנים סיים את הפרויקט: אוסף הכתבים. כתב גם מספר ספרים נוספים במהלך הקריירה שלו.

⁵² *The secret history of the Mongols* Section 201.

⁵³ Biran, M.. *Chinggis Khan*. pg 33.

⁵⁴ *The secret history of the Mongols* Section 68.

⁵⁵ *The secret history of the Mongols* Section 74.

היתומים (ההיסטוריה הסודית של המונגולים) או שדודיו והמעגל הקרוב ביותר נשארו אתו לשנותיו הבאות⁵⁶ כך או אחרת תקופה קשה עברה על המשפחה המצומצמת במהלכה הם נשארו מבודדים, חשופים, וחסרי משאבים.

בגידיה זו היוותה מהלך משמעותי והשפיעה על חייו של תמוג'ין. זו אומנם הייתה הפעם הראשונה שנבגד אך בהחלט לא האחרונה. הבגידיה המריצה את תמוג'ין מאוחר יותר במהלך חייו לא לסמוך על בני משפחה ומקורבים אלא רק על אנשים הנאמנים לו אישית. ואכן, מבט מאוחר על מערך הפיקוד של תמוג'ין יפתיע במיעוט קרובי המשפחה באופן משמעותי ביחס למקובל בתקופה. כל מפקדיו נבחרו אישית על פי נאמנותם הישירה אליו ללא כל קשר לייחוסם או קירבת הדם שלהם. תמוג'ין הפנים בגיל צעיר שקרבת דם אין משמעותה נאמנות ושמערכות הנהגה רבות נפלו על הסתמכות על פרוטקציות וקרבה מיותרת.

המעשה המשמעותי הבא של תמוג'ין בשנים הבאות היה רצח את אחיו- למחצה (Bekter) מצד אביו.⁵⁷ המניעים לרצח לא ברורים אך מספר השערות הועלו בנידון. הסיבות האפשריות כללו מאבק על מזון וצייד, שליטה על המשפחה או חשש לאמו. על פי המסורת המונגולית הותר לבן האב הבכור מאישה אחרת לשאת את נשותיו האחרות של האב לאחר מותו, כלומר שהיה באפשרות האב (Bekter) להינשא לאמו של תמוג'ין – אמו החורגת של האב. כך או אחרת, למרות שנשאל על כך מאוחר יותר ולמרות גינויה החריף של אמו, מעולם לא הביע תמוג'ין חרטה על מעשהו. משמעותו של מעשה זה הינה שוב הפגנה ראשונה של עקשנותו וגאוותו של תמוג'ין אשר לא יאפשרו לו להתחרט או לחזור בו ממעשיו. יחס זה יהיה נכון בעתיד הן לפקודיו והן לאויביו ויונחה על ידי חוסר יכולתו למחול על כבודו ועל חוסר נאמנות אליו.⁵⁸

⁵⁶ Atwood, C. P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol empire*, Indiana University, Bloomington, 2004. 109

⁵⁷ *The secret history of the Mongols*. Sections 77- 78.

⁵⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*, 34

צרותיה של המשפחה הקטנה לא נגמרו בשלב זה. כעבור זמן לא רב קרובי משפחתו של תמוג'ין ותומכיו לשעבר שחששו מפני נקמה עתידית פשטו על מחנה משפחתו. אם אומנם היו הורגים אותו ההיסטוריה של העולם הייתה נראית אחרת לחלוטין, אך הם בחרו לשבות אותו ולהעביר אותו בין משפחות המאהל בשמירה מינימאלית⁵⁹. לאחר פרק זמן לא ארוך במיוחד הצליח תמוג'ין להימלט בעזרת אחד מהשומרים ולחזור ולהתאחד עם משפחתו. למרות כל שעבר, תלואתיו הפרטיות של תמוג'ין היו רחוקות מלהיגמר. גנבים פשטו על מחנה המשפחה באחד הלילות וגנבו את סוסיה היקרים של המשפחה⁶⁰. תמוג'ין יוצא למסע נועז ובסיפור דרמטי המתואר באריכות בהיסטוריה הסודית של המונגולים הוא חוזר מנצח ועם הסוסים שנגנבו.⁶¹ בנוסף הוא חוזר עם הנוקר הראשון שלו (Bo'orchu). נוקר זה הי בנו של מנהיג אזורי נוסף, שליווה אותו במסעו וחזר אתו למחנהו, ולבסוף נשבע אמונים והתלווה אליו שנים רבות.

הנער תמוג'ין, מנרדף למנהיג

תמוג'ין בשלב זה משנה את גישתו וחוזר לתעדף פנייה החוצה על פני התעסקות יתר בשבטו, הוא מרחיב את פעולותיו אל מעבר לטווח המשפחה הגרעינית. הוא מחפש כעת דרכים לשקם את סמכותו, ולכן, מעודד מנצחוננו על החוטפים – שהיה ניצחון לא משמעותי בקנה מידה פוליטי, אך מהותי מכיוון שהיווה את הניצחון הראשון שלו – פנה תמוג'ין למשפחת ארוסתו וביקש שוב את ידה.⁶² המשפחה, מתוך כבוד לברית הישנה בין השבטים, ולאביו המנוח מחזירה לו את ארוסתו ומחדשת את הברית בין השבטים. במהלך זה תמוג'ין עשה הרבה מעבר להרחבת משפחתו הוא חידש ברית עם אחד מתתי-השבטים האזוריים המשמעותיים ביותר בתחומו.

תמוג'ין ממשיך לגבש את התמיכה הפוליטית שלו ופונה לאחד מהשבטים היותר עוצמתיים באזור – שבט הקרייד (Kereyid). מנהיג השבט תוגריל (Ong Khan, Togheril) שהיה בעל כוח לא מבוטל ואנדה של אביו של תמוג'ין מקבל את הבקשה לידידות ומכריז על תמוג'ין כבנו החורג. בנוסף, הוא מבטיח לו עזרה באשר יצטרך. כעבור זמן לא רב באמת נזקק תמוג'ין לאותה העזרה. המרקידים (Merekid) נטרו לבני משפחת בורג'יגין (Borjigin) במשך שנים

⁵⁹ *The secret history of the Mongols*. Section 80.

⁶⁰ *The secret history of the Mongols*. Section 90.

⁶¹ *The secret history of the Mongols*. Section 88.

⁶² *The secret history of the Mongols*. Section 104.

על מעשיו של יסוקי (Yesugei) אביו של תמוג'ין בעבר. בשומעם על הכלה החדשה במשפחה הם ניצלו את ההזדמנות ובפשיטה מוצלחת זמן מועט לאחר החתונה חוטפים את בורטה⁶³ (Börte). תמוג'ין מצליח תוך מספר חודשים לגייס כוח לא מבוטל הכולל את אנשיו, אנשי האנדה שלו, ג'מוקה (Jamuqa) ובייחוד הקרייידים. בעזרת צבא זה, הכולל (אם נאמין למספרים המופיעים בהיסטוריה הסודית של המונגולים) אלפים רבים של אנשים תקף תמוג'ין וזכה מחדש בכלתו. אחת הסצנות המרגשות ביותר בהיסטוריה הסודית של המונגולים היא האחת בה בורטה רצה לעבר קולו הקורא של תמוג'ין ומתחבקת אתו במרכז מחנה האויב. התעקשותו של תמוג'ין להציל את כלתו לא הייתה מובנת מאליה והעידה על אופיו ונאמנותו. ניצחון זה כבר היווה צעד משמעותי בהרבה כלפי שליטה אזורית מאשר קרבותיו הזעירים הקודמים. בשלב זה כבר נחשב תמוג'ין כוח צבאי ופוליטי שראוי להתחשב בו.⁶⁵

מנהיג מתחיל

בשלב זה, תמוג'ין יכול היה לבסס את כוחו, לצבור תומכים, למנות מנהיגים ולבצע מהלכים הכרחיים בתפקודו כמנהיג שבט בעל משמעות. במשך השנה וחצי הקרובות, עסק תמוג'ין בכל הנזכר ובמטלות טכניות נוספות רבות. בנוסף בשורה של קרבות קטנים, הוא רכש ניסיון בפקוד על חיילים בקרב וגאונותו החלה למשוך תומכים רבים אל צבאו. כאשר תמוג'ין חנה עם ג'מוקה, ניכר כי שניהם מנהיגים מנהיגים מצליחים ומבריקים והם הפכו למתחרים, ולא נשא הארץ אותם שבת יחדיו⁶⁶ ולכן, בהמלצת אשתו של תמוג'ין נפרדו המחנות לדרך. מחנהו של תמוג'ין רכב לעבר רכס הרים קרוב (Kerülen) שם, בטקס רשמי הוכתר לבסוף תמוג'ין כח'אן מונגולי.⁶⁷

תמוג'ין חזר לשגרה של קרבות קטנים והגדיל את מאגר תומכיו עד שבמהלך שנת 1187 הותקף על ידי בן בריתו לשעבר (Jamuqa) מה שהוביל לכישלון הרציני היחיד שסבל תמוג'ין בקרב אי פעם. אף על פי שהפסיד בשדה הקרב

⁶³ *The secret history of the Mongols*. Section 111.

⁶⁴ Atwood, C. P. In *The Secret history of the Mongols*, Encyclopedia of Mongolia and the Mongol empire. New York: Facts on File, 2004. 98.

⁶⁵ *The secret history of the Mongols*. Section 110.

⁶⁶ בראשית יג ו

⁶⁷ Biran, M. *Chinggis Khan*, 35.

תמוג'ין שהיה גם גאון פוליטי והצליח לשכנע את רבים מתומכיו של ג'מוקה (Jamuqa) לחבור לכוחותיו מתוך פחד עז לגורלם אם יפסידו ויפלו בידיו. אמצעי השכנוע העיקרי שלו היה האכזריות הרבה בה נקט בעבר, לדוגמא (על פי מספר מקורות) העובדה שהרתיח למוות שבעים נסיכי אויב בקדרות כנקמה על התנגדות שבטיהם לו.⁶⁸ נקודה זו חשובה להמשך דרכו, פעמים רבות שמו שהלך לפניו והאגדות שנפוצו עליו שכנעו את אויביו לצדד בו לא פחות מניצחונותיו המזהירים וכשרונו הפוליטי.

למעט קרב זה, עשר השנים הבאות היו שקטות ובהן לא ברור לנו מה בדיוק עשה, יש הטוענים שבשנים אלה היה בשבי (שושלת ג'ין) או בכריחה מיריביו הרבים. האירוע החשוב הבא בחייו היה כשבשנת 1196 בה נלחם תמוג'ין יחד עם אביו המאמץ ובעידוד שושלת ג'ין ביריבים המונגוליים העיקריים שלו – הטאטרים (Tatars) שכזכור היו יריבי משפחתו והרעילו את אביו. השניים ניצלו את עידוד שושלת ג'ין לצרכיהם עבור נקמתם האישית והביסו את הטאטרים תבוסה מוחצת שהובילה לכך שהוענקו להם תארים חדשים: תוגריל (Togheril) זכה לתואר *הח'אן הנסיך*, ותמוג'ין לתואר הנמוך יותר, *מפקד המאות*. כתוצאה מהקרב המשיכו בשנים הבאות קרבות פנים מונגוליים ובהן נלחמו תוגרהיל ותמוג'ין ביחד תוך הגדלת כוחם.⁶⁹

בשנת 1201 חזר ג'מוקה למפה ואיחד תחתיו מספר שבטים משמעותיים ומתוך הכוח שיצר הכתיר את עצמו כגורח'אן – ח'אן אוניברסלי. ההכרזה על התואר הייתה התגרות מכוונת בתמוג'ין ותוגריל שמיד יצאו למתקפה נגדו. מסופר שתבוסתו של ג'מוקה הייתה כה גדולה עד שנאלץ לבזוז את המחנות של תומכיו כדי לשרוד מה שפירק את התמיכה בג'מוקה והעביר שבטים רבים לציידו של תמוג'ין. כוחו של ג'מוקה אומנם לא נעלם לחלוטין אבל זו בהחלט הייתה נקודת מפנה ביחסי הכוחות בין תמוג'ין לג'מוקה. מחוזק, חזר תמוג'ין למלחמתו עם הטאטרים. בסתיו 1202, - תמוג'ין תקף עם רוב כוחו והביס את הטאטרים בצורה סופית ומוחלטת. הוא הרג את רוב הזכרים ולא השאיר זכר לשבט הטאטרי כקבוצה. רק אז, לבסוף, נקם תמוג'ין את מותו של אביו סופית.⁷⁰

⁶⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*, 35-36.

⁶⁹ Biran, M. *Chinggis Khan*, 36-37.

⁷⁰ Biran, M. *Chinggis Khan*, 37-38.

מנהיג אזורי

כוחו של תמוג'ין המשיך לגדול עד להיותו אחד המנהיגים החזקים ביותר במונגוליה כשבשליטתו כמעט כל מונגוליה המזרחית. יריביו היו מעטים ולא השתוו לכוחו. ואולם, בשלב זה תוגריל הציע להפוך את תמוג'ין ליורשו ולשווה לו במקום הקשר הקודם ביניהם אב-בן מאומץ⁷¹. תמוג'ין הסכים, וביקש את נכדתו של תוגריל לכלה לבנו הבכור לחיזוק הברית. בנו של תוגריל- אביה של הכלה המיועדת סירב, ומתוך קנאה לכוחו של תמוג'ין ורצונו להיות יורשו של אביו הוא שיכנע ביחד עם ג'מוקה (שיצר קשר טוב עם שבטו של תוגריל מאז הקרב ב1201) את תוגריל לבגוד בתמוג'ין. פה *ההיסטוריה הסודית של המונגולים* מתארת סיפור ציורי משהו בו תמוג'ין לא חשד וצעד לעבר משתה שארגנו לו לכבוד אירוסי בנו כשלמעשה תיכננו לרצוח אותו במשתה, ולפתע פרצו מתוך המחנה שני רועי צאן נאמנים לתמוג'ין והזהירו אותו ברגע האחרון כך שחיינו ניצלו. תמוג'ין הצליח להימלט בעור שיניו אך איבד כמעט את כל תומכיו. מגובה ומעמד עצומים, ירד תמוג'ין לאחת התקופות הקשות בחייו.

שיקום סמכותו

נאמנו הבודדים של תמוג'ין כללו בשלב זה מספר סינים, ג'ורצ'נים ומוסלמים ואף לא מונגולי זר אחד. כפי שצויין לעיל, זו נקודה חוזרת בסיפור חייו של תמוג'ין – נאמנות חברים חזקה הרבה יותר מנאמנות משפחתית. המוסלמים לא נטשו אותו בעוד שבט אביו נטש אותו זו הפעם השנייה בתקופת זמן קצרה יחסית. תמוג'ין שרד תקופה קצרה לבד ותוך זמן לא רב החל לגייס תומכים מחדש. בשנים 1202-1203 הותקפו המונגולים המעטים של תמוג'ין על ידי ידידו לשעבר, תוגריל. קרב זה לא הוביל להכרעה בולטת למעט אבדות כבדות בשני הצדדים. לאחר שנחו בקיץ במהלכו ניסה תמוג'ין בכל כוחו לגייס יותר תומכים, בסתיו 1203, התקיפו המונגולים תחת תמוג'ין עם כוח מחוזק ובמהלך מפתיע את כוחו של תוגריל והביסו אותו לחלוטין. צבאו הושמד והוא עצמו מת בכריחה בידי לוחם יריד שלא הסכים

⁷¹ *The secret history of the Mongols*. Section 134.

להאמין שהלוחם הבודד הבורח לעברו הוא אכן הח'אן הגדול.⁷² למרות הבגידה תמוג'ין לא הרג את יריביו המובסים, השאיר את מנהיגיהם בחיים, סלח לרבים מהם, ועירב אותם בצבאו ההולך וגדל.

לאחר ניצחון מרשים זה, תמוג'ין שלט למעשה ברובה המוחלט של מונגוליה כשהיריבים המרכזיים הנותרים שלו היו הניימאן.⁷³ זמנם לא איחר לבוא ואכן בשנת 1204 תקף אותם תמוג'ין. בטקטיקה מרשימה ביותר שתוזכר עוד בהמשך, הביס תמוג'ין את הניימאן וכל בעלי הברית שלהם והסיר את ההתנגדות האחרונה לשליטתו המוחלטת. תמוג'ין עצמו לא נח עד שתפס את הבוגד העיקרי בו- ג'מוקה שנבגד על ידי אנשיו ונמסר לידיו שבוי. על מנת לסגור את מעגל הבגידות בחר תמוג'ין להוציא להורג את אנשיו של ג'מוקה עבור בגידתם אך גם את ג'מוקה עצמו על היריבות ההיסטורית ביניהם.⁷⁴

שליט מונגוליה

על מנת להפוך את שליטתו לרשמית⁷⁵, כינס בשנת 1206 תמוג'ין את כל השבטים להצבעה בה הוא נבחר למנהיגם. בטקס רב רושם (Quriltai), דיגלו הונף והשאמאן קרא לו בשם צ'נגס ח'אן (תרגום נפוץ נוסף הוא השם ג'ינג'יס ח'אן). 'אלוהים דיבר אלי, ואמר, "אני נתתי את כל פני הארץ לתמוג'ין וילדיו ואני קראתי בשמו צ'נגס ח'אן"⁷⁶ משמעות השם צ'נגס ח'אן נתונה במחלוקת אך קרוב לוודאי שהכוונה היא שליט עולמי\אוניברסלי. עד לתקופה זו, למרות שהמונגולים השתייכו לקבוצה אחת הם מעולם לא התאחדו תחת מנהיג אחד. נקמות הדם והיריבויות הרבות בין השבטים, יחד עם אופיים השונה של המנהיגים תמיד מנע את איחודם. בשביל לממש את הפוטנציאל העצום שלהם היה צורך במנהיג ממושמע, כריזמטי ובעל חזון עצום שיכפה את האיחוד, ישבור את הנאמנות השבטית ויהפוך אותם

⁷² Biran, M.. *Chinggis Khan*, 38.

⁷³ ניימאן – השבט המרכזי במערב מונגוליה. Naiman.

⁷⁴ Biran, M.. *Chinggis Khan*, 39.

⁷⁵ *The Secret History*. Sections 141-171.

⁷⁶ Juvaini, A.M. 'Genghis khan. *The history of the world conqueror*. pg. 39.

נאמנים לו. כזה היה לבסוף צ'נגס ח'אן. חשוב לציין כי השימוש בתואר זה היה חדש בניגוד לתארים רבים שחזרו על עצמם בין מנהיגים שונים, השם צ'נגס ח'אן סימן ייחודיות ואת התחלתו של עידן חדש.⁷⁷

רה-אורגניזציה ופנייה לעמים אחרים

בשלב זה נערכו בצבא שינויים קריטיים שיידונו בהמשך. ככלל ניתן להגיד כי הצבא הפך מאוסף קבוצות ושבטים לצבא מאוחד ומעורר אימה. צ'נגס ח'אן התחיל מהר מאוד לפזול החוצה ולתור אחר מקומות חדשים לנסות את צבאו המחודש. כבשלב זה, כאשר הפוטנציאל העצום של צבאו החל לבוא לידי ביטוי, החליט תמוג'ין לא להסתפק באיחוד מונגוליה בלבד. הסיבות לכיבושיו הזרים של צ'נגס ח'אן נתונות למחלוקת. הסיבה המקובלת ביותר (על פי ההיסטוריונים) היא הצורך בשלל והרצון לנקמה כפי שיפורט בהמשך. שלוש סיבות אפשריות נוספות לרצון להתפשטות הגיאוגרפית היו צ'נגס ח'אן עצמו, הערבה והאקלים. מספר חוקרים טוענים כי לאחר שהצליח צ'נגס ח'אן לאחד את מונגוליה הוא נאלץ להוכיח את עצמו לחייליו ולנתיניו. עם זאת ניתן לשער כי עיקר כוונתו הייתה כיבוש מונגוליה וכיבוש העולם היה רק מעין 'תוספת'. למעשה, נדרשו לתמוג'ין יותר שנים ומאמץ על מנת לאחד את שבטי מונגוליה מלכבוש חצי מהעולם.⁷⁸ ואכן, כבר הוזכר שמנהיגות חזקה באה לידי ביטוי הן בניסיון צבאי והן בשלל הרב שהמנהיג משיג ללוחמיו. צ'נגס ח'אן חיפש גם שלל וגם ניסיון צבאי ועל כן נאלץ להמשיך לתקוף ולכבוש. בנוסף, המלחמות גם עזרו לו לשמור על לוחמיו מאוחדים נגד אויב משותף ולמנוע מלחמות אחים.⁷⁹ סיבה נוספת היא הערבה. כבר הוזכר שהערבה ותנאיה הקשים הפכו את המונגולים לאנשים קשוחים ואגרסיביים. בשלב זה, כשלא יכלו להילחם אחד בשני נאלצו המונגולים לחפש יריבים חדשים 'לפרוק' עליהם את יכולותיהם ותאוותיהם. סיבה שלישית היא האקלים. חוקרים אחרים העלו את התיאוריה כי שינויי האקלים דרשו מהמונגולים התאמה מחודשת שכן משאבי המזון הצטמצמו מאוד ולכן נאלצו המונגולים לפנות החוצה ולחפש משאבים חדשים.⁸⁰

⁷⁷ Rossabi, M. *The Mongols- a very short introduction*. pg 15;

ראה נספח 3

⁷⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*. pg 49.

⁷⁹ Morgan, D. *The Mongols*. pg. 63.

⁸⁰ Rossabi, M. *The Mongols- a very short introduction*, 23.

סין

לאחר איחוד השבטים והתארגנות הצבא החליט צ'נגס ח'אן כאמור, לכבוש איזורים מחוץ למונגוליה. יריביהם הטבעיים של המונגולים במשך השנים היו כזכור הישויות שבשטה סין המודרנית (ראה פירוט עמ' 3). מתוך שלושת השושלות בשטה סין, פנה תמוג'ין לתקוף את הסי סיא (Xi Xia). הסיבות לתקיפה ספציפית זו היו מחושבות מאוד וטבעיות מאוד במצבו הפוליטי. קודם כל, הם היו הקטנים ביותר. ממלכה אזורית די חזקה אך חלשה ביחס לשושלות האחרות. תקיפה זו תהווה ניסיון טוב לצבאו המתחדש אך לא תידרוש מאמץ או תקיפה מורכבת כנגד אויבים חזקים מדי שיפגעו בהתפתחות כוחותיו. סיבות נוספות היו: היותם בני ברית של שושלת הג'ין כלומר שניצחון עליהם משמעו פגיעה באחד מהיריבים הפוטנציאליים החזקים ביותר באותה תקופה. יחד עם שליטתם בחלק נכבד מ'דרך המשי' – ובמעבר המסחר באירואסיה ששליטה בו סיפקה משאבים ומיסים רבים יחד עם מיקום אסטרטגי חשוב לשעת קרב מאוחרת יותר. וברמה האישית יותר, כשנלחם צ'נגס ח'אן בשבטו של תוגריל (Ong khan) – הקריידיים (The Kereyids), לאחר בגידתם בו, סיפקו הסי סיא (או הטנגוטים, The Tanguts) מקלט לרבים מאויביו מה שנחשב כפגיעה בכבודו. מספר היסטוריונים טוענים כי בשלב זה עוד לא חשקו המונגולים בשטה ולכן המניעים להתקפותיהם היו בעיקר רצון בשלל ונקמה, מה שהפך את הסיבה האחרונה למשמעותית ביותר.⁸¹

מאחר והמונגולים לא חשקו בשטה (כנראה) ובשלב זה עדיין לא השתנתה לחלוטין תפיסת הקרב הקודמת שלהם, המונגולים תקפו בצורה המסורתית מבחינתם – פשיטות. המערכה החלה בשנת 1205, התגברה בשנת 1209 משמעותית והטנגוטים נכנעו לחלוטין בשנת 1211. הפשיטות החלו כתקיפות בודדות עד שלבסוף המונגולים פגעו קשות במסחר ובחיים התקינים עד כי לא יכלו יותר הטנגוטים לתפקד. כפי שהוזכר לעיל, באביב 1211 נכנעה שושלת הסי-סיא בצורה רשמית כשהיא מתחייבת לספק למונגולים גמלים, בדים וחיות שימושיות אחרות. בנוסף, הם נדרשו לשלוח לצבא המונגולי כשידרוש מכסת לוחמים ולסיים את הברית ההיסטורית עם יריבי צ'נגס ח'אן. כפי שנהג פעמים רבות נוספות, דרש מהם צ'נגס ח'אן נסיכה ככלה לבנו על מנת להבטיח את נאמנותם וצייתנותם.⁸²

⁸¹ Biran, M. *Chinggis Khan*, 49.

⁸² Rossabi, M. *The Mongols- a very short introduction*, 20.

המונגולים, שעדיין לא חלמו על אימפריה הסתפקו בשלל והכבוד וחזרו לשבטיהם. אף על פי שהמערכה הופסקה זמנית, כדור השלג כבר החל להתגלגל. האוגרים (Uighur) נתיניהם של הקרא ח'יטאי (Qara khitai) עד כה, זיהו את הכוח העולה והעבירו את תמיכתם אל המונגולים. מהלך זה, הימורם של האוגרים על המונגולים, השתלם להם מאוחר יותר. הם הוכרו כאומה הראשונה שהצטרפה מרצון (או באמצעים דיפלומטיים בלבד וללא מלחמה) למונגולים, שליטם נשא לאישה אחת מבנותיו של תמוג'ין והוכתר כבן מאומץ של צ'נגס ח'אן (כבנו החמישי). נאמנותם למונגולים שרדה שנים רבות והם היוו מאוחר יותר חלק משמעותי מהתרבות של האימפריה המתפתחת.⁸³

השלב הבא, היה כמובן התקפה על שושלת ג'ין. הסיבות לתקיפתם היו בעיקר כלכליות. כלומר, שושלת ג'ין הייתה האומה העשירה ביותר באזור וניצחון עליה היה מעניק למונגולים שטח גדול ושלל עצום יחד עם הישג פוליטי לא מבוטל. בנוסף, המנהג השולט בערבה המונגולית עד אותה תקופה היה שרוב השבטים היו נתיניהם של שושלת ג'ין ושליטיהם היו משסים את השבטים זה בזה על פי האינטרסים שלהם. דוגמה לצורת פעילות זו ניתן לראות בהתנהלותו של צ'נגס ח'אן (עמ' 22) מוקדם יותר כשתקף את הקרייד (Kereyids) על פי הוראתם. מובן שכעת, עם מונגוליה מאוחדת, צ'נגס ח'אן לא יכול היה לאפשר לסיטואציה זו להמשיך ולהתקיים, וכדי להיפטר משליטתם הוא היה חייב לתקוף אותם. סיבה זו קשורה בקשר הדוק לסיבה השנייה. רשמית צ'נגס ח'אן היה נתין של שושלת ג'ין, מצב ששליט כתמוג'ין בכוחו הפוליטי הגדל לא סביר היה שישמר. סיבה שלישית וחשובה לא פחות הייתה נקמה. כשתמוג'ין ניסה לשלוח מנחה בפעם האחרונה לשושלת ג'ין הם ביזו את נציגיו ושילחו אותם בחזרה. כעת כשבאו נציגי השושלת לדרוש הכרה ומס צ'נגס ניצל את ההזדמנות להכריז מלחמה ולבטל את שליטתם (1210)⁸⁴ לפני שהם ינצלו את ההזדמנות הראשונה לפרק את הכוח החדש שהוא יצר.⁸⁵

המערכה נגד שושלת הג'ין הייתה אחת המערכות המורכבות והמעניינות ביותר בהיסטוריה הצבאית של צ'נגס ח'אן. השלב הראשון בהתקפותיו של תמוג'ין נגד עמים זרים היה איסוף מודיעין. ככל צבא מודרני הבין תמוג'ין בחשיבותו המכרעת של המידע המקדים והשקיע משאבים וזמן באיסופו. מקורות המידע שלו היו לרוב סוחרים בני ברית שיכלו

⁸³ Biran, M. *Chinggis Khan*, 49.

⁸⁴ Biran, M. *Chinggis Khan*, 50.

⁸⁵ Morgan, D. *The Mongols* 63.

להסתובב בחופשיות בין הערים אך גם בוגדים רבים שבחרו הן כפרטים והן כקבוצות להצטרף לכוחו הכובש. רק לאחר שידע את כל שרצה על אויביו בחר תמוג'ין להתחיל בהתקפה עצמה. מערכה זו, נגד הג'ורצנים שתוזכר בהמשך, היא מערכה משמעותית ומרשימה ביותר בה התנסה תמוג'ין לראשונה בקרב מול כוח משמעותי שהוגדר כחזק ממנו. בשלב ראשון תמוג'ין פיצל את כוחותיו ושלה חצי מצבאו עם ג'בה (Jebe)⁸⁶ לתקוף את המעבר המשמעותי ביותר באזור תוך שהוא עצמו התמקד בלחימה בצבא. למעשה, כשהגיעו הכוחות לביצורים הראשונים, גילו הלוחמים המונגולים כי הדרך לפניהם פתוחה וכי הקבוצות ששמרו על הביצורים נכנעו לצ'נגס ח'אן עוד לפני הקרב. לאחר שחתכו דרך הביצורים, צבאו של ג'בה השתלט על מעבר ההרים (Juyong) השומר על הדרך לבירה של שושלת ג'ין (Zhongdu- modern Beijing) בזמן שהצבא המקביל הביס את יחידות העילית הג'ורצניות. במשך שנה המונגולים טבחו ושדדו את האוכלוסייה אך מבלי לתקוף את הבירה עצמה. לבסוף בחורף 1212 נסוגו המונגולים חזרה לארצם לאחר שבאו על סיפוקם מבחינת שלל וביזה והותירו ארץ חרבה לשיקום שאריות הממלכה הג'ורצ'ונית.⁸⁷

במהלך הפוגה זו עשתה השושלת כל מאמץ להתכונן לסיבוב הבא. הצבא השתלט בחזרה על מעבר ההרים וחיכה למתקפה הקרבה ובאה. בסתיו 1212 לאחר כחצי שנה המונגולים חזרו. הם השתמשו בשיטה שיושמה פעמים רבות בתרבויות שונות, עברו בין ההרים בדרכים צדדיות בעזרת סוחר מוסלמי בוגד והפתיעו את הצבאות הג'ורצ'וניים. התבוסה הג'ורצ'ונית הייתה גדולה ומהירה באופן מרשים ותוך זמן לא רב רוב השטח נכבש ומצור הושם על הבירה. למרות הפצרות מפקדיו וקציניו הבכירים לסיים עם העניין ולפרוץ לזונגדו (הבירה) בחר תמוג'ין לחתור להסכם שלום, והמונגולים רכבו צפונה ב-1214 עם עושר רב ונישואים דיפלומטיים. הסיבות לנסיגה יקבלו התייחסות בהמשך, אך באופן כללי ניתן להגיד כי זה לא היה מחוסר יכולת. הג'ורצ'ונים לא נחו בשלב זה אלא ניסו ליצור ביטחון מחודש על ידי העברת עיר הבירה שלהם דרומה יותר, אלמקום שקשה היה למונגולים להגיע אליו. כשצ'נגס ח'אן שמע על המהלך הוא התייחס אליו כבגידה וחזר מיד לחדש את המצור על העיר שנשארה המרכזית ביותר בממלכה. המצור נמשך שמונה חודשים ובסופו המונגולים נכנסו לעיר המורעבת (שבשלב זה כבר הייתה בה תופעה של קניבליזם) וטבחו

⁸⁶ אחד מהמפקדים הבכירים בכוחותיו של תמוג'ין, היה אחראי על רבים מהניצחונות הטקטיים של המונגולים תחת תמוג'ין. (מת 1225)

⁸⁷ Biran, M. *Chinggis Khan*, 51.

באוכלוסייה. התיאורים של הכיבוש מזוויעים וניתן לסכם את התיאור באמירה כי בסוף הטבח 'הרחובות היו שמנוניים משומן אדם'⁸⁸. צ'נגס ח'אן המשיך במסע הכיבושים שלו והשתלט תוך זמן קצר על שאריות ממלכת ג'ין בצפון, תוך כריתת בריתות עם כל יריבי שושלת ג'ין באזור. כשהיה ברור שהעליונות הושגה, השאיר תמוג'ין גנרל אחד לפקד על המערכה (Muqali) ופנה להתמודד עם יריבים חדשים. נקודה חשובה המודגשת על ידי החוקרים היא שבשלב זה השאיר תמוג'ין נציבים ומושלים בעוזבו את הממלכות הכבושות. מכאן ואילך, לא היה זה כיבוש לשם הרס ושלל בלבד אלא כיבוש על מנת לשלוט, הקרב האמיתי החל.⁸⁹

קרא חיטאי

עוד לפני הרצון להשתלט על שטחים היו האילוצים אלה שובילו להרחבת תחומי השליטה המונגוליים. בגידה מפתיעה וחוסר סדר בתחומי האימפריה- לשעבר של הקרא חיטאי (Qara Khitai ראה עמוד 9). הזמינו את המונגולים לכבוש את הממלכה, ומרד בצפון מונגוליה דרש את תשומת הלב של צ'נגס ח'אן. רק לאחר שנכבשה הממלכה על ידי ג'בה (Jebe) וצ'נגס, וחוסלו מרידות שבטי היער המונגוליים יכלו המונגולים לעצור ולאפשר למערכת להתייצב תוך מנוחה לצבאות וייצוב הממלכה המונגולית השלמה.

הכיבוש של אימפריית הקרא חיטאי התרחש כמעט במקרה. צ'נגס עצמו לא הביע עניין בכיבוש הממלכה והיה עסוק באיזורים אחרים כאשר גילה כי נסיך מונגולי אחד, גוצ'ולוג (Guchulug), ברח מהקרבות ב-1208, אל הקרא חיטאי לקבל מקלט. הקרא חיטאי לא רק שקיבלו אותו אלא אף אימצו אותו, העניקו לו את בת המושל ושטחים רחבים לשליטתו. תוך זמן קצר השתלט גוצ'ולוג על כס אביו המאמץ, ותוך שלטון אימה בממלכת הקרא חיטאי החל לפגוע בכוחות מונגוליים על הגבול. ראשי השבטים המונגולים באזור התלוננו לצ'נגס ח'אן ודרשו ממנו להתערב. צ'נגס ח'אן קיבל את המבחן למנהיגותו ונכנס בכל כוחו לתוך הממלכה הגדולה. ג'בה נשלח עם צבא מונגולי מרשים אל תוך המדינה ולא בחל בשימוש בשום אמצעי להשיג מידע. לאחר שהמונגולים, כהרגלם חילצו כל פריט מידע מבוגדים וסוחרים, החלה הפלישה. גוצ'ולוג בחר שלא להתעמת עם המונגולים בשדה, וברח מהאזור עם צבאו. ג'בה רדף אחריו

⁸⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*, 51.

⁸⁹ Morgan, David. *The Mongols* 64-65.

לכל רוחב ממלכתו ולבסוף הרגו בשנת 1218. לאחר מותו, הממלכה נכבשה תוך זמן קצר יחסית, והווקום שנוצר נוצל במלואו. חשוב לציין כי בשלב זה שלטו המונגולים כבר על אוכלוסייה מוסלמית עצומה, וכעת נוצר להם גבול חדש עם הכוח המזרחי הגדול ביותר, השאה של ח'ווארזם (khwarazm) וממלכתו המוסלמית.⁹⁰

ח'ווארזם

כעת, כאמור לא נשקפה סכנה ישירה למונגולים והצבאות יכלו לחזור לביתם. הממלכה הבאה בה נתקלו הייתה כאמור הח'ווארזם. ממלכה זו שהיוותה הממלכה המוסלמית המרכזית במזרח יוסדה במאה האחד עשרה ובמשך השנים הפכה מממלכת חסות של אימפריות שונות לשליטה אזורית. היא השתרעה על רוב שטחה של איראן המורחבת וחלקים רבים ממדינות מודרניות אחרות. כבר בשנת 1215 כששמע מוחמד ח'ווארזם שאה (Muhammad Khawarazm) על ההצלחות המונגוליות במזרח ושלה משלחת לתהות על קנקנם. למרות התיאורים האכזריים של המונגולים מכיבושם את ממלכת ג'ין, מוחמד ח'ווארזם שאה לא התרשם. ייתכן והסיבה לכך הייתה הימנעותם של המונגולים מעימותם באזור הגבול (הם צוו למנוע עימות), ולכן לא עשה מוחמד ח'ווארזם הכנות משמעותיות לקראתם. צ'נגס ח'אן, שעסק באותם הימים בשחזור דרכי המסחר ממזרח למערב שנפגעו בתקופת שלטונו הקצרה של גוצ'ולוג באזור, שלח משלחת של סוחרים מוסלמים הקוראת לשלום. השאה, החליט שלא לפתוח במלחמה, ולאחר תחקור הסוחרים על כוחו של צ'נגס ח'אן החליט להסכים לברית.⁹¹

אילו שלום זה היה נשמר מפות העולם לא היו נראות אותו דבר אפילו בימינו. סיפור שולי יחסית שהתרחש בשנת 1218, עורר את היריבות ובגללו נהרסה ממלכת השאה לנצח. כשמספר סוחרים תחת חסות מונגולית עברו בעיר החווארזמית אותר (Utar) ופגעו במושל על ידי התנהגותם קיבל המושל המקומי אישור מהשאה, ורצה את כל המשלחת, לא לפני שהחרים את כל הסחורות שהיו ברשותם. כשצ'נגס ח'אן שמע על המקרה הוא דרש שהמושל יוצא

⁹⁰ Biran, M. *Chinggis Khan*, 51;

Morgan, D. *The Mongols* 66-67.

⁹¹ Biran, M. *Chinggis Khan*, 54.

להורג והסחורות יחזרו. בתגובה, ביזה השאה את השגרירים שנשלחו על ידי הח'אן עם הבקשה, גילה את זקנם, והרג אחד מהם. כאשר חזרו השגרירים המכובדים במצב כזה, הכריז צ'נגס ח'אן כי לא יבליג יותר ויצא למלחמה.⁹²

המלחמה המונגולית במוסלמים מתועדת יחסית במידה רבה על ידי מספר מקורות מוסלמים ששרדו וזמינים עד היום. מקורות אלה, מספקים מצד אחד מידע רב, אך מצד שני, מתעוררות מספר סתירות בין המקורות השונים. למרות ההתפצלויות השונות של הסיפור יוצג להלן סיפור אחיד יחסית תוך הבנה שישנן מספר דרכים לספר כל סיפור. ברור שמקורות שתמכו בממלכה המוסלמית יציגו את המונגולים כאכזריים בעוד מקורות תחת חסות מונגולית יציגו את הפולשים כמצילים נאורים. הסיפור יוצג כרגיל מנקודת מבט מונגולית תוך התיחסות גם למקורות המתנגדים למונגולים. בנוגע לפתיחת המלחמה, כל המקורות יסכימו כי השאה היה האחד שנתן את העילה לקרב, ובמונחים מודרניים השאה היה 'הבחור הרע'. מובן שהמערכה המוסלמית הייתה אירוע בסקלה אחרת מבחינת הצורך בתכנון לוגיסטי וטקטי. רק לאחר הכנות אלה יצא צ'נגס ח'אן לקרב.

צ'נגס ח'אן מינה יורש למקרה שייפגע, אסף את כוחותיו ומומחים חדשים לתמיכה בהם ולימד את צבאו להתמודד עם ערים מבוצרות. הוא צירף לצבאו עמים רבים שהיו בעבר תחת שליטת השאה וידעו עליו הרבה מידע שיועיל בהמשך המסע. הקרב מול אימפריה מוסלמית זו, מייצג את יישום כל החידושים בצבא המונגולי ומרכיביו ינותחו בהרחבה בפרק הבא. תמוג'ין פיצל את צבאו, ניהל שתי מתקפות מקבילות, נע במהירות מרשימה בשטחים זרים והיכה בעורף האויב. חיילי השאה הופתעו פעם אחר פעם והוכו שוק על ירך בקרבות מול המונגולים. לאחר שהיה צ'נגס ח'אן בעומק שטח האויב וללא הפרעה, עבר להתקדמות איטית ומרשימה ופגע בערים החשובות ביותר לאמפריה המוסלמית. בתוך תקופה לא ארוכה במיוחד יצא צ'נגס ח'אן כמנצח וכובש של אחת המעצמות האזוריות החשובות ביותר.⁹³

סדר באימפריה

לאחר שיא זה בכיבושיו לא היו עוד התרחבויות טריטוריאליות משמעותיות בימי חייו של תמוג'ין. הקרבות הבאים כללו מאבק ביורשו של השאה, מאבקים של הגנרלים שלו במספר נסיכים רוסיים ובעיקר דיכוי של המרד הטנגוטי –

⁹² Biran, M. *Chinggis Khan*, 54.

⁹³ Biran, M. *Chinggis Khan*, 55-56.

יריביהם הראשונים של המונגולים (עיין עמוד 25 בעבודה). במהלך הקרבות מול הסי-סיא נפצע צ'נגס ח'אן ונהרג בשנת 1227 מותר מאחוריו אימפריה עצומה, משפחה רחבה וצבא מונגולי מדהים בכוחו. בעיקבות מותו של צ'נגס ח'אן המונגולים טבחו באכזריות באוכלוסיה הטנגוטית והשמידו את שושלת הסי-סיא.⁹⁴

יורשיו

לאחר מותו שך צ'נגס ח'אן הנהיג את האימפריה אוגודיי (Ögödei d. 1241), בנו השלישי של צ'נגס ח'אן אך שנים לא רבות לאחר מותו כבר התפצלה האימפריה וחולקה בין יורשיו וממשיכי דרכו. בתחילה האימפריה המשיכה בהתרחבות מהירה למרות סכסוכי הירושה ואף הגיעה לממדים עצומים. האימפריה המונגולית בשיאה השתרעה על רוב יבשת אסיה, מעמוק בתוך רוסיה ועד פאתי הודו, מקוריאה במזרח ואל תוך אירופה במערב. עם זאת, תוך שנית מעטות החלו מאבקי הירושה לפגוע באימפריה ופיצלו אותה לחלקים וממלכות שונות עד ליצירת מדינות יריבות והתפרקות מוחלטת של האימפריה המונגולית המרשימה.⁹⁵

סיכום

צ'נגס ח'אן כאדם מתואר במקרים רבים כאכזר, קפדן, מבריק ובעל דרישה לנאמנות מוחלטת. תכונות אלו ליוו אותו בחייו הלא פשוטים והביאו אותו עד למעמד ייחודי כשליט על אזור גיאוגרפי עצום ומנהיג של אומה מנצחת. חייו ידעו עליות ומורדות, בגידות והצלחות אך הוא הפגין עקשנות עצומה והוכיח שוב ושוב כי הוא יכול לכלל האתגרים שנקרו בדרכו. לעומת זאת, הוא מעולם לא חשש מחידושים ואימץ רבים מהם אל תוך צבאו ושיטות הלחימה שלו. את רוב זמנו ושנותיו הראשונות הקדיש תמוג'ין ליצירת מדינה או אומה תחת פיקודו הבלעדי ורק לאחר מכן הפנה את כוחו החוצה והשתלט על אזורים עצומים במהירות רבה. יורשיו המשיכו בדרכו ויצרו בתנופה את אחת האימפריות הגדולות בעולם אי פעם.

⁹⁴ Biran, M. *Chinggis Khan*, 48-49.

⁹⁵ Bellamy, C. 'Heirs of Genghis Khan: The Influence of the Tartar Mongols on the Imperial Russian and Soviet Armies', *RUSI Journal*, (March 1983). 128.

פרק ג': הצבא המונגולי תחת צ'נגס ח'אן

לאחר שהרקע לעליית האמפריה המונגולית נידון בהרחבה בפרק הראשון וסיפור חייו יוצא הדופן של צ'נגס ח'אן תואר בפרק השני, נבחן בשלב זה את השינויים המשמעותיים בצבא המונגולי. הוזכר מוקדם יותר בעבודה שסיכום מאפייניהם של החיילים המונגולים בפני עצמם היה מאז ומעולם מעורר אימה. עם זאת, היתה בעיה באירגון ובצורת החשיבה שמנעה מהמונגולים להפגין את כוחם ולהפוך לאחד העמים השליטים באזור. מתוך מאפייני המונגולי הבודד נזכיר כעת את הסוס והקשת ככלים הבסיסיים בצידו של החייל בדרכו למערכה, ואת מבנה הקבוצה השבטי כיחידה המאחדת את הלוחמים. על כלים אלה השתית צ'נגס ח'אן את עקרונות צבאו המחודש.

השינויים שנערכו בצבא היו רבים ושונים והקיפו תחומים רבים, החל במבנה וכלה בעקרונות הלחימה. הצבא בתחילת ובמהלך המאה השלוש עשרה לא דמה במאום לצבא השבטי של המאה השתיים עשרה. חשוב לציין שהשינויים לא נערכו ביום אחד ושתהליך הלמידה והשיפור לקח זמן אך יושם יחסית במהירות. משנה לשנה וממערכה למערכה הצבא המשיך לגדול ולהתפתח.

הידושים אירגוניים

בשנת 1204, כפי שצויין, הביס תמוג'ין סופית את גדול יריביו –ג'מוקה בתחרות על השלטון, ושבתנת 1206 הוכתר תמוג'ין כח'אן אוניברסלי. צ'נגס ח'אן הקדיש את השנים בין האירועים (יש הטוענים שאף עד שנת 1209) לרה-אורגניזציה של צבאו. תוך הבנת הבעייתיות של צבא המבוסס על שבטים בעלי נאמנויות משתנות, יריבויות פנימיות ונקמות דם, קבע תמוג'ין כי המבנה יהפוך להיות עירוני ומבוסס על חלוקה חדשה חדשה לחלוטין בין היחידות. החלוקה, שלא בהכרח כללה שבטים שלמים היוותה אנקודת השבירה של הנאמנות השבטית. הצבא חולק ליחידות של עשרה, מאה, ואלף לוחמים. לרוב היחידות נעו על פי הקבוצה של האלף (מינגהן, mingghan), וזו הייתה קבוצת ההשתייכות החשובה ביותר. בעתות צורך, התאספו עשר יחידות של אלף לוחמים לכדי יחידה מרוכזת (טומן tumen),

בת עשרת אלפים לוחמים שמנהיגה היה אחד מעשרת מפקדי האלפיות שהמשיך להנהיג במקביל את אלף הלוחמים שלו.⁹⁶

חידוש אירגוני נוסף היה מקור סמכות המפקדים. הוזכר קודם לכן כי צ'נגס ח'אן נבגד מספר פעמים על ידי בני משפחתו וכי מספר פעמים במהלך עלייתו לגדולה מקורביו פגעו בו ובגדו בו. ברוח זו, החליט תמוג'ין כי הפיקוד יחולק על בסיס נאמנות אישית אליו ולא על פי מעמד קודם. ראשי השבטים והאצולה לא בהכרח קיבלו פיקוד או סמכות בהתאם למעמדם. בדומה לכך, השבטים עצמם. שבט שהצטרף לתמוג'ין ללא קרב והסתפח אליו או תמך בו, זכה לשמור על רוב אנשיו ביחידות מסוימות עם אפשרות לשמור על מבנה שבטי כלשהוא. שבטים שלא נכנעו או היו ביריבות עמוקה עם תמוג'ין, גם כשלבסוף הסתפחו פוזרו בין היחידות ומנהיגיהם איבדו מכוחם. שיטת 'הפרד ומשול' זו מנעה מרידות או סכסוכים מיותרים בתוך הצבא והקלה את שמירה על אחדותו של הצבא. בנוסף, ניצל תמוג'ין את ההזדמנות לכבד את תומכיו, גם מבני המעמד הנמוך, כשבחר אישית את תשעים וחמישה המפקדים של יחידות האלף.

השינויים הלכו והשתרשו בצבא כך שעם הזמן הלך ופחת מעמדם של ראשי השבטים ונאמנותו של החייל הפשוט עברה למפקדיו ולמפקד הכללי, צ'נגס ח'אן. האצולה המונגולית הלכה ואיבדה מכוחה עד שנעלמה כמעט לחלוטין. התפתחה מערכת בה כדאי היה לרכוש את אמונם של מפקדיך כי הדבר יועיל לקידומך האישי יותר מאשר מעמדך הקודם או מוצא משפחתך. כלומר, נוצרה מערכת בה כל חייל שאף למצוינות אישית ונאמנות מלאה למפקדיו.

בנוסף, משמעות השינוי האירגוני הייתה רבה יותר עבור המפקדים. כל החשיבה והתכנון לפני ותוך כדי הקרב התאפשרו בשלב זה ברמה הרבה יותר גבוהה. לפני עידן צ'נגס ח'אן נהגו המנהיגים להגיע לשדה הקרב, לשלוח את כוחותיהם פנימה, והצבא הראשון שנפגע מספיק כדי לאבד אפקטיביות בהתקפה או רוח קבוצתית היה מתפרק ומתפזר לכל הכיוונים. בצבאו של צ'נגס ח'אן, יכלו המפקדים לפצל את כוחותיהם בדיוק רב, לדעת שיש פיקוד בעל סמכות גם על הכוחות הקטנים יותר, ולתכנן תכניות קרב מורכבות יותר. המפקדים התחילו לנצל בכל קרב את כניסת הלוחמים ההדרגתית, לפי הצורך ותוך שמירה על עתודה למקרי חירום. האפשרויות שנפרשו בפני המפקדים הרחיבו את סמכויותיהם ויכולותיהם. במקביל תמוג'ין עודד חשיבה חופשית ונתן בידיהם כוח עצום בנוגע להחלטות מבצעיות

⁹⁶ Barnes, M. *The Mongol War Machine*, 4.

והבנת הצרכים והתגובות במערכה כוללת. תמוג'ין אפילו יצר קבוצות פיקוד שליוו את המנהיגים החשובים ברכיבה במהלך הקרב ועזרו להם להעביר הודעות ולנהל את המערכה.

נקודה נוספת ששיפרה את יכולות הצבא במידה משמעותית כללה את השימוש במידע. צ'נגס ח'אן הבין את הצורך הקריטי באינפורמציה לפני יציאה לשדה הקרב ועשה כל מאמץ לא לשלוח את חייליו לתוך שדה קרב לא ידוע או לא מתוכנן, ודרש את התכונה הזו גם ממפקדיו וחייליו. לפני שהצבא יצא לדרכו, שלח צ'נגס ח'אן סוכנים לברר את כל מה שיוכלו על המצב הפוליטי, כלכלי, דתי וצבאי של האזור המיועד. כאשר לדוגמה שמע תמוג'ין על הקונפליקט הדתי בין הבודהיסטים למוסלמים במחוז הקרא-חיטאד (Qara Kitad) הוא שלח את אחד ממפקדיו, ג'בה (Jebe) להכריז כי לאחר כיבוש השטח בידי המונגולים יוכרו חופש דת מלא, מהלך שגרם לרבים מבני האוכלוסייה לתמוך בו עוד לפני בואו.⁹⁷

מרגלים לא היו הדרך היחידה להשיג אינפורמציה. בעזרת ארבע דרכים עיקריות נוספות השיג צ'נגס ח'אן מידע, ובאמצעותן שלטבמידע עצום על כל יעדיו ואויביו: הסוחרים המונגולים שנעו ממקום למקום בקרונות עמוסי סחורה, אסירים שאולצו למסור מידע, בוגדים וואסלים שבחרו להצטרף לצ'נגס ח'אן ונתינים לשעבר של האויב המותקף שעברו לחסות המונגולים. לסוחרים הייתה גישה מלאה למקומות שונים והם היו יחסית אמינים. השאר, כל אחד ומקורות המידע שלו איפשרו להרכיב לרוב תמונה שלמה וכך ניתן היה להגיע לתכנון מלא של הקרב.⁹⁸

משמעת חייליו של תמוג'ין הייתה נדבך נוסף שהקל על ניהול המערכות. צ'נגס ח'אן יצר מערכת של חוסר סובלנות כלפי בריחה או פחד במהלך הקרב ודרש מחייליו להתגבר על יצריהם האנושיים ולהתרכז במשימתם. דוגמה מפורסמת היא השלל. צ'נגס ח'אן הבין כי צבאות רבים מנצחים בקרבות אך לא ממצים את הפוטנציאל של המערכה בגלל רצונם לעוט על השלל. צ'נגס ח'אן הכריז כי לא יילקח שלל עד לסיום המערכה מתוך הטענה כי הביזה היא שלנו אם ננצח ממילא.⁹⁹ למה לפגוע בקרב כשאפשר לנצח ולחלק את הממון בצורה שווה? צ'נגס ח'אן גם דרש משמעת במהלך הפסד.

⁹⁷ *The Secret History of the Mongols*. Translated by Onon, U. 9.

⁹⁸ *The Secret History of the Mongols*. Translated by Onon, U. 9.

⁹⁹ Biran, M. *Chinggis Khan*, 37.

חילות שברחו משדה הקרב ונפוצו לכל עבר הקלו על האויב להשמידם ולמנוע את התארגנותם מחדש. צ'נגס ח'אן הכריז כי בתבוסת צבאו לא יתפזרו החיילים אלא יאספו מחדש במקום ממנו בוצעה ההתקפה הראשונה. המשמעת הנדרשת הייתה רחבה הרבה מעבר לפקודות ספציפיות. עוד בתקופתם נאמר על המונגולים כי הם היוו את הכוח הממושמע ביותר בעולם, יותר מכל כוח אירופי או אסיאתי קודם¹⁰⁰.

הנאמנות נדרשה גם מאמניו של תמוג'ין. יחסו של צ'נגס ח'ן לנתינים שנכבשו דרש נאמנות מלאה, ובגידה (כפי שיוצג בהמשך בהמשך) היתה מעשה שלא יעשה. כדי לשמור על הנאמנות והלכידות במנגנון העצום של מדינתו, חידש צ'נגס ח'אן נוהל פוליטי וקדום- נטילת בני ערובה. הוא תבע כי כל אחד ממפקדי יחידות האלפים ועשרות האלפים ישלח אליו את בנו ואת חברו הטוב ביותר, ואלה יהוו יחד יחידת עשרת אלפים שתסור למרותו האישית. הוא לא איים להרוג את בני הערובה הללו אם קרוביהם ינהגו שלא כהלכה, אלא הציע אסטרטגיה יעילה הרבה יותר: הוא הכשירם להיות אנשי מנהל והחזיקם ככוח מוכן שיחליף כל פקיד לא יעיל או לא נאמן. האיום בהחלפה זו הבטיח נאמנות בשדה הקרב יותר מאשר סכנת העונש. צ'נגס ח'אן שינה בכך את מעמדם של בני הערובה והפך אותם לחלק בלתי נפרד ממנגנון השליטה שלו, מה שאפשר, כמעט לכל משפחה, קשר ישיר ואישי אל חצר השליט¹⁰¹.

יחידה זו, שכונתה 'המשמר האימפריאלי' (Kesig), שימשה למספר תפקידים חשובים. בראש ובראשונה היחידה הייתה אחראית על ביטחונו האישי של הח'אן במשמרות בלתי פוסקות של יום ולילה. בנוסף הם היו אחראים על איכות חייו של הח'אן ודאגו למשקאות, ציוד, כלי נשק, עדרים ותיעוד יומיומי של חייו. עם זאת, הם גם תפקדו כמשטרה. הם היו אחראים על תפיסת הגנבים, הענשתם ואכיפת החוק. תפקידם האחרון היה היותם יחידת העילית למבצעים מורכבים. הם עברו הכשרה מיוחדת והיו צמודים לח'אן בכל עת. אדם שהצהיר כי הוא חבר ב'משמר' נחשב במעמד חברתי גבוה, ויכל לתת פקודות לכל אדם מהיחידות האחרות, כך שהדרגה הנמוכה ביותר בין חייליו של צ'נגס ח'אן

¹⁰⁰ *The Secret History of the Mongols*. Translated by Onon, U. 5.

¹⁰¹ Rossabi, M. *The Mongols- a Very Short Introduction*. 20.

נחשבה כמפקדי אלפים ביחידות הרגילות. חברות במשמר העידה כי האדם השייך אליה הוא מוכשר הן בשדה הקרב והן ביכולתיו הארגונית.¹⁰²

שיטות לוחמה

צ'נגס ח'אן פיתח גם תורת לחימה ייחודית המבוססת על יתרונותיהם הטבעיים של המונגולים, למשל הסוס והקשת שהוזכרו לעיל. בהתאם, הפכו הניידות והמלחמה ממרחק ליתרונות העל של הצבא. הלוחם המונגולי היה פרש, בעל הגנה חלקית אם בכלל (בניגוד לתורת הלחימה האירופית באותם הימים שכללה שירונים עצומים ותנועה איטית ומוגנת), מהיר, והעדיף תמיד היתקלות לאחר החלשת או 'ריכוך' האויב בחיצים או בקליעה ממרחק. הטקטיקות המונגוליות הלכו והתפתחו בהתאם לעקרונות אלו עד שהובאו לשלמות בערוב ימיו של תמוג'ין או בימי בניו ובמהלך הרחבת האימפריה.

אחת השיטות הראשונות שפותחו על ידי המונגולים היתה התקפה מרחוק בעזרת חיצים. במקום להסתער על האויב היו הלוחמים עומדים במרחק מוגן וירו כלפי כוח האויב. הלוחמים לא טרחו לכוון את הירי לאנשים או מטרות אלא רק ירו לגובה רב והמטירו על שטח מסוים חיצים רבים, עד שהשטח שהיה הופך לשדה קטל. המונגולים הקפידו לא להתקרב ואף לסוג במידת הצורך עד שמבנה האויב נשבר ורק אז פרצו פנימה בעוצמה רבה, על מנת לסיים את המערכה. כוחות האויב שהיו בבהלה ובמנוסה לא הצליחו ליצור מבנה התקפי או הגנתי מסודר ונכתשו על ידי כוחות הפרשים המסתערים. מקורות רבים בני התקופה מציינים בהקשר זה את הקרב על נהר הקלקה (Kalka River) בשנת 1223. צבא מונגולי קל בפיקוד ג'בה (Jebe) וסובוטאי (Subotai) שמנה כעשרים אלף לוחמים הביס בקרב מהיר צבא רוסי שכלל (לפי רוב ההערכות) כשמונים אלף לוחמים. הקרב החל בהמתרת חיצים בלתי פוסקת ששברה את המבנה הרוסי ורק אז הסתכנו המונגולים בעימות ישיר.¹⁰³

הקרב המדובר, מדגים עוד מספר טקטיקות נוספות ראויות לציון. באותו קרב השתמשו המונגולים בטכניקה אחרת שפותחה בתקופה זו והיא נסיגה מזויפת. לאחר המתרת החיצים על הצבא הרוסי ניסה המפקד הרוסי לכפות על

¹⁰² Biran, M. *Chinggis Khan*. 42.

¹⁰³ *The chronicle of Novogord, 1016-1471*. Translated by Michell, M. Camden, London. 1914, 175.

המונגולים קרב ישיר, בו כוחותיו המשוריינים והמחומשים בכבדות ינצחו בקלות. המונגולים לא טרחו להיענות לדרישותיו. מיד עם התחלת המתקפה, תוך מאמצי הגנה סמליים בלבד, החלו הקשתים לסגת. הם 'ברחו' ובכך 'הזמינו' את הרוסים לרדוף אחריהם. רק כאשר היה הצבא הרוסי משוכנעים בהימצאו בעיצומו שלמרדף, הופיעו מן המארב הפרשים המונגולים, שהמתינו בצד על מנת לבצע מתקפת פתע. הצבא הרוסי שהיה כבר מוחלש ממתקפת החיצים ומבולבל מהצלחת המתקפה נשבר במהרה והתפזר. כפי שמתואר בהרחבה בכרוניקה של נובורגוד (מקור רוסי שנכתב בתקופה זו)¹⁰⁴ הצבא הרוסי באותו קרב הושמד כמעט לחלוטין ומעטים מלוחמיו חזרו הביתה. טקטיקה זו, שלא כוונה רק נגד הרוסים היוותה מרכיב חוזר בהתקפות מונגוליות. השימוש בנסיגה מזויפת נכלל פעמים רבות בתכנית הקרב, ולא אחת הופתעו רודפים שונים מהתקפת הנגד של כוחות מונגוליים. אחרים או הכוחות הנרדפים עצמם שהסתובבו לפתע ופנו לעימות.¹⁰⁵

דרך נוספת לפתח את יתרון הקשתים של המונגולים הייתה בשיטת ההתקפה הבאה, בה השתמשו מפקדים מונגולים רבים. המונגולים היו מסתערים לעבר האויב בדהירה וממטירים עליו חיצים רבים עד למרחק של ארבעים או חמישים מטר מהצבא היריב כשלתע הסתובבו וחזרו לכוחותיהם ממרחק כזה, החיצים היו קטלניים אך האויב עדיין לא יכול היה ליצור מגע ישיר. ברגע שהקשתים החלו לחזור, יצאה הסתערות נוספת שירתה ללא הרף. כך, יכלו המונגולים לשמור על ההתקפה במשך זמן ארוך ביותר כשלכל קבוצה יש זמן להתרענן ולהחליף סוסים בעוד האויב עדיין נדרש למחסה. טקטיקה זו כמובן מעידה על המשמעת הנדרשת שצויינה לעיל. למרות הקושי העצום בירי תוך כדי רכיבה, יחד עם קיום פעילות מקבילה עם מחלקה אחרת שנסוגה ממש באותו הזמן, ושמירה על מבנה מסודר. מרקו פולו תיאר כי 'המונגולים מעולם לא נגררו לתוך בלאגן של שדה קרב אלא המשיכו לרכוב ולירות ברצף לתוך האויב'.¹⁰⁶

פיתוח כל השיטות האלה תוך מתן סמכות למפקדים לצאת לקרבות ולהפעיל שיקול דעת הפך את הצבא לגמיש ויעיל. המפקדים, גם ללא צ'נגס ח'אן לידם הצליחו לשלב מתודות שונות ולנצח קרבות בהתאם למצבים מתפתחים. צבא מתפצל, בונה תכנית קרב מותאמת, מסרב להיכנס לעימות כשהאויב במצב אופטימלי, נסוג ומוביל את האויב למארב,

¹⁰⁴ ראה הערה 103

¹⁰⁵ *The chronicle of Novogord, 1016-1471*. Tranlated by Michell, M. 182-186

¹⁰⁶ הפניה

מפצל את כוחותיו ומאציל סמכויות, מחליש את האויב באש חיצים ומנצל את הניידות העצומה של הסוסים הרבים של הלוחמים היה דבר שעוד לא נראה. המערכה ברוסיה שילבה כאמור את רוב המרכיבים הנזכרים. חשוב לציין גם את בחירת המפקדים שלא לפלוש לרוסיה החשופה לכיבוש לאחר הבסת צבאה, שהיוותה דוגמה מרשימה לכך שהמפקדים הבינו את משימתם ועדיין לא חרגו מסמכויותיהם.¹⁰⁷

הצבא המונגולי התקדם תחת הנחיה זו, אך במהירות רבה אותגר מחדש. כשהבינו הג'ורצ'ונים והטנגוטים (יריביו הראשונים) כי צ'נגס חאן הינו מצביא מוכשר שהביס בהצלחה כל כוח שנשלח כנגדו ללא כל תלות בגודלו, עברו אויבי המונגולים ללוחמה חדשה. הם נכנסו לעריהם המבוצרות ופתחו במלחמת התשה. הנחתם הייתה שהמונגולים נלחמים כבר שנים בשטח פתוח אך לחימה בערים, שלא קיימות בערבות מונגוליה תהווה אתגר בו תמוג'ין לא יעמוד.

לוחמת מצור

מספר ניסיונות נעשו בידי המונגולים על מנת להתמודד עם אתגר זה. הם הצליחו להרוס מספר ערים קטנות בלוחמה הרגילה שלהם תוך אבדות כבדות בנפש. ניסיונות נוספים כללו פגיעה בעירנות האויב (על ידי נסיגה מזויפת) והתקפה על העיר כשהיא לא מוכנה, או ניסיונות ל'חוזי שלום' לא מחייבים בהם השליטים המקומיים חושבים שהם בטוחים ורק אז הצבא לפתע תוקף ונכנס לעיר הפתוחה לרווחה. האגדה מספרת כי בפעם הראשונה בה נתקל צ'נגס ח'אן בעיר מבוצרת הוא הודיע כי יניח לעיר לנפשה אם יקבל ככופר אלף חתולים חתולים ופי עשרה סנוניות. כשהנצורים אספו את החיות ומסרו אותן, צ'נגס ח'אן קשר לזנבותיהן לפידים ושילחן לעיר. בחסות השריפות והמהומה הצבא נכנס והשתלט על העיר.¹⁰⁸ פתרון זה הינו דוגמה לסוג הפתרונות הזמניים שעבדו אומנם אך תוך זמן קצר שיטות אלו איבדו מהאפקטיביות שלהן והיה ברור שישנו צורך בפתרון מערכתי ולא נקודתי.

בשלב זה באה לידי ביטוי אחת התכונות החשובות ביותר של תמוג'ין. מעבר לגאונותו הטקטית והפוליטית הוא לא התבייש ללמוד מאחרים. המונגולים למדו בהנהגתו להעריך מידע ולנצל את יכולות היריב. כשהמלחמה הראשונה בשושלת ג'ין (עמודים 27-28 בעבודה) התקיימה, נסוגו לבסוף המונגולים. במהלך ההפסקה בין המערכות ניצלו

¹⁰⁷ Barnes, M. *The Mongol War Machine*, 4.

¹⁰⁸ Morgan, D. *The Mongols*, pg. 63

המונגולים את השבויים הג'ורצ'ונים שלהם והקדישו משאבים רבים לפיתוח לוחמת מצור. צ'נגס ח'אן קבע כי מן הצבאות המובסים, אנשים בעלי יכולות ושימושים כמהנדסים ואמנים יסופחו לצבאו מיד.¹⁰⁹ ניצול הידע של יריביו הועיל רבות בבניית כוחות העזר של צבאו ואפשר את פיתוח לוחמת המצור. כשחזרו המונגולים ל'סיבוב הבא' והג'ורצ'ונים חזרו להתבצר בעריהם, התמונה הייתה שונה לחלוטין. הצבא היה מצויד בטכנולוגיות המתקדמות ביותר באותו הזמן, כתש ערים קטנות והציב מצור מקצועי סביב ערים מרכזיות. אפילו העיר המרכזית יאן-ג'ינג (Yanjing) הגדולה והמבוצרת ביותר לא שרדה את ההתקפה ויחד עם הבירה הג'ורצ'ונית נהרסה לחלוטין בידי הפושטים. טכנולוגיות אלו תרמו רבות להמשך מלחמות המונגולים כשהיה ברור שהמונגולים מצוינים הן בלחימה בשטח והן בלוחמת מצור.

ראשית, הסתגלו המונגולים לרעיון המצור ולמדו לפרוץ לתוך ערים מבוצרות במתקפה עוצמתית, שהיתה דומה יותר לעקרונות המקובלים ללוחמת שדה באותה התקופה ולא ללוחמת מצור מתמשכת. ברוב המלחמות ריכזו המונגולים את כוחותיהם ממרחק וביצעו התקפה מרכזית אחת ובזכותה אכן נחסך כל הצורך במצור מתמשך או מאמץ ארוך פעמים רבות. בהנחה וההתקפה לא צלחה המונגולים התייצבו מכל עברי העיר ויצרו מחנה מבוצר סביב. חסימת הגישה למים ומזון חיצוניים יחד עם חסימת מעבר אנשים לכל כיוון מנעו חיזוק של הכוחות הנצורים. מכאן והלאה, האויב יכל רק להיחלש.

עוד לפני פיתוח טקטיקות מצור מיוחדות למדו המונגולים לבנות מגדלי מצור, דייק, איילי ניגוח, קטפולטות ולהשתוות בכל צורה לדרכי ההתמודדות עם מצור במערב. לצורך זה המונגולים לא רק השתמשו בידע זר אלא אף דרשו מהמהנדסים והאמנים השבויים לבנות את הדברים בעצמם. המפקדים המונגולים לא השקיעו אנשים או זמן בבניית המכונות והסתמכו לחלוטין על שבוייהם. בשלב זה המונגולים יכלו להתמודד עם מצבי מצור שונים, והיו להם אמצעי התמודדות עם ערים, על פי הצורך.¹¹⁰

¹⁰⁹ Weatherford, M. *Genghis Khan and the making of the Modern World* New York Crown Print, 2004. 88.

¹¹⁰ Barnes, M. *The Mongol War Machine*, 5-6.

המונגולים לא עצרו בשלב זה, אלא אימצו עקרונות מהשטח אל תוך לוחמת המצור. דוגמה קלאסית היא בידוד האויב. אם בקרב רגיל פשוט המטרה היא לבודד את הכוח העיקרי ולהשקיע בו את מירב המאמצים, טרחו המונגולים בלוחמה בשטחים בנויים להשתלט על כל הכפרים והעיירות באזור המותקף על מנת לבודד את האויב ורק אז לתקוף בכל הכוח את העיר המרכזית. תקיפות אלו פגעו במקורות האספקה, מנעו אפשרות של פגיעה מבחוץ בכוחות הצרים ובעיקר הביאו למונגולים אלפי שבויים בני עמם של הנצורים בתקופה קצרה יחסית. המונגולים השתמשו בשבויים היה על מנת לפגוע במורל היושבים בעיר, ניצלו אותם בהם כבשר תותחים ושלחו אותם לתוך העיר להפיץ קושי ומחלות ולדרוש מזון שיועד לנצורים עצמם. העיר הייתה פותחת את שעריה למסכנים וקורסת בשל העומס, הקושי והצפיפות שנוצרו.

בנוסף, המונגולים חשבו על דרכים מיוחדות להפוך את הלוחמה ליעילה וחסכונית יותר. כזכור הצבא המונגולי היה מורכב לא רק ממונגולים אלא גם מוואסלים ונספחים למיניהם.¹¹¹ כשהבינו המונגולים כי לוחמת מצור הינה כבדה בדרישות כוח האדם ומסכנת את חיי הצרים במידה רבה, הם הפסיקו להתייצב בעצמם לחלקים הראשונים של הקרב ונתנו ללוחמים ה'נחותים' יותר, בני עמים אחרים, לשמש כבשר תותחים.¹¹² לעיתים אף שלחו המונגולים אוכלוסייה מיישובים אחרים של העם המותקף לבצע עבודות מול החומה או בפריצת החומה וכך העמידו את המגינים בהתלבטות תמידית האם לפגוע בתוקפים, בני עמם.

עקרון נוסף שבא מהשטח היה התקפת הנצורים בהפתעה. לאחר שהחלישו את העיר בשיטות שתוארו לעיל, היו המונגולים מבצעים לבסוף התקפה מרוכזת אחת, רצוי בשעת לילה על מנת להמעית במספר הנפגעים. לעיתים ניסו המונגולים לחפור מתחת לחומות או להציף את העיר (קרה במערכה השנייה על הסי-סיא). ההתקפה הייתה מהירה ככל האפשר על מנת לקצר את הזמן בו התוקפים חשופים לחומה. את הכניסה לעיר עצמה וההשתלטות על תושביה עשו המונגולים בעצמם ולא אפשרו לבני העמים האחרים להשתתף בחלק זה.

¹¹¹ Weatherford, M. *Genghis Khan and the making of the Modern World*, 89.

¹¹² Burgan, M. *Empire of the Mongols*. 12.

לוחמה פסיכולוגית

נכתב על המונגולים כי הם השתמשו בכל דבר כנשק. צ'נגס היטב לזהות פוטנציאל בעוני ובכלכלה, בפוליטיקה

ובצבא, ובמיוחד בפסיכולוגיה.¹¹³

איזו דרך קלה יותר להמחשת דימויים של הלוחמים המונגולים באירופה באותה התקופה, מאשר השפה. כאשר שמעם של המונגולים הגיעה לאירופה, התרבות האירופאית הושפעה רבות ושפתם בהתאם. השינויים הרבים שיצרו מעידים על חשיבותם ונוכחותם בחיי היום יום של האזרחים באירופה. לדוגמא יצויין כי הדימוי הנוצרי של האפוקליפסה הושפע רבות מהמונגולים,¹¹⁴ או כי המילה האנגלית 'horde' (שבט נודד) מגיעה מהמילה המונגולית ל'מחנה' אורדו (ordu), וכי המילה מונגולואיד (mongoloid) מסמלת עיוות או על-טבעיות, ולבסוף כי השם שהאירופאים כינו את המונגולים- טאטרים (Tatars), משמש עד היום ככינוי לגיהנום.¹¹⁵

הנוצרים לא היו היחידים בחששם זה. רבים מהמוסלמים שראו את הממלכות המוסלמיות נכבשות בזו אחר זו ובקלות החליטו כי הצלחתו של צ'נגס ח'אן היוותה את עונש האל על שחיתותם המוסרית של בניו וכי סוף האסלאם, או אפילו סוף העולם, קרובים. צ'נגס ח'אן היטיב לנצל חשש זה בהכריזו כי הוא אכן שליח, ובטיפוח כינויו 'עונש האל'. 'אלוהים דיבר אלי, אם לא הייתם מבצעים חטאים איומים הוא לא היה שולח אותי כנגדכם'¹¹⁶ הסיבה שרבים מהמקורות המוסלמיים בני תקופת הכיבוש עוינים כל כך את המונגולים ומרחיבים בתיאורי הזוועות שלהם היא רצונם לבסס את טענת עונש האל ולהבהיר את תחושת האימה של התושבים המוסלמים בארצות שטרם נכבשו.¹¹⁷

¹¹³ Allsen, T. T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 224-225.

¹¹⁴ DeWeese, D. A. *The Influence of the Mongols on the Religious Conciseness of 13th Century Europe*. Mongolian Studies, London, 5 (1978-9). 41-78.

¹¹⁵ Porter, P. *Military Orientalism* Oxford University Press 2013. 112.

¹¹⁶ Juvaini, A. M. *Genghis Khan, the History of the World Conqueror*. 105.

¹¹⁷ Biran, M. *Chinggis Khan*. 7.

האמת כמובן מורכבת בהרבה. תיאורי הזוועה של המונגולים נפוצים ביותר כיום ועדיין נמצאים בשיח היומיומי, אך ישנן גם זוויות אחרות. המונגולים נלמדו בכל תקופה בהתאם לרוחה. בתקופת הטנקים והמטוסים של המאה העשרים המונגולים נחזו כמודל מרשים למלחמה ותמרונים בשדה הקרב, עד כי גנרלים כפאטון (Patton 1885-1945) ורומל (Rommel 1891-1944) למדו את שיטות הקרב שלהם. לחילופין, בזמן המלחמה הקרה נחזו המונגולים כמודל ללחימה מוצלחת בעומק האויב. על פי השיטה האמריקאית ל'קרב עמוק', כלומר לחימה בטווח רחוק בתוך ארץ האויב או הגישה הסובייטית ליכולת המונגולים לנוע ב'ראשי טורים נפרדים המתואמים בשלמות כאצבעות על כף יד'.¹¹⁸ קישורים שונים ומגוונים בין תורת הלחימה בימינו למונגולים לא חסר, בין אם בהקשר למלחמת המפרץ או בהקשר של כלי נשק להשמדה המונית.

אין ספק שתמוג'ין השתמש באכזריות ככלי נשק. תמוג'ין הניח כי 'יראת המלחמה קשה היא מן המלחמה עצמה'¹¹⁹ אויב המשתופף בצל חומותיו מן הפחד ברור לו שיפסיד מראש, וסיכוייו להצלחה נמוכים בהרבה ולכן המערכה המונגולית הסתייעה פעמים רבות בפחד מאכזריותם. בצורה זו, כל הצלחה צבאית גררה הצלחה נוספות ונתנה לגיטימציה לבניית אימפריה. צ'נגס פיתח שיטה המאפשרת לכל עם שירצה, או אפילו קבוצות קטנות ואנשים בודדים להסתפח אליו בכל עת. מרגע שהוכחה נאמנותו יכל הלוחם החדש להצטרף לקרבות והעיר או הממלכה וליהנות מהגנתם השוטפת של המונגולים, ואכן רוב הזמן כלל הצבא המונגולי אלפי לוחמים זרים ונתינים למיניהם¹²⁰. לעומת זאת, עיר או מדינה שסירבה לא קיבלה רחמים רבים בעת הכיבוש ונפגעה בעת סיפוחה לאימפריה. יחס זה עוד היה נחשב רחמני ליד יחסו למי שהצטרף ובגד. קבוצה שהצהירה נאמנות אך בגדה בח'אן הגדול לא קיבלה שום רחמים ופעמים רבות אלפי אנשים וילדים נהרגו ללא רחם עקב בגידה כזו. מערכת זו יצרה רצון עז לעבור לצידו של תמוג'ין ובכך להגדיל את כוחו על חשבון האויב ופחד של האויב מאשר יעשה לו אם וכאשר יפסיד. דוגמאות למרידות אלו ניתן למצוא אצל שושלת ג'ין כאמור, ובסירובם של הסי-סיא לשלוח לוחמים לעזרת צ'נגס במלחמתו בשאה (עמוד 31 בעבודה) שעלתה להם בהשמדה כמעט טוטאלית.

¹¹⁸ Bellamy, C. *Heirs of Genghis Khan: The Influence of the Tartar Mongols on the Imperial Russian and Soviet Armies*, RUSI Journal, 128 (March 1983). 52-60.

¹¹⁹ אמרה עממית, מיוחסת לויליאם שייקספיר.

¹²⁰ *The Secret History of the Mongols*. Translated by Onon, U. 10.

סיפורים על אכזריותו של צ'נגס ח'אן ואכזריות צבאו נפוצים ומוגזמים. להלן יוזכרו מספר דוגמאות שנפוצו במקורות שונים, אמינים יותר ואמינים פחות המבטאים את השם הנורא שיצרו המונגולים לעצמם. מספר מקורות טוענים כי כאשר המונגולים הביסו את אויביהם הם נהגו לכרות ראשים ולתקוע אותם על מקלות למען יראו ויראו. מקורות אחרים מצביעים על רצח שיטתי של אוכלוסייה בכל עיר שנכבשה. הקרבות המונגוליים בהונגריה גבו על פי מספר מקורות כחמישים אחוז מהאוכלוסייה המקומית. ערים מסוימות, הוחרבו לחלוטין ובהן כל האוכלוסייה הושמדה (קייב לדוגמה). היסטוריונים מסוימים (ארצ'ר ג'ונס לדוגמה) טוענים כי המלחמה באימפריה הח'וואריזמית גבתה מיליוני חיי אדם. סבירות אחוזי מוות כאלה אינה גבוהה, ועדיין אין ספק שהתושבים נפגעו מהגעת המונגולים.¹²¹

לסיכום, המונגולים לא בחלו בשום שיטה להשגת הניצחון. ניצחון שהושג בכל אמצעי, כולל מרמה ופחד, נחשב לניצחון. מטרתם בהתנהלות האכזרית שלהם לא הייתה אכזריות לשמה, אלא במטרה להשיג הרתעה ולמנוע מאויביהם את רוח הלחימה. עם כל זאת, תיאורי מעשי האכזריות הקיצוניים והפיכתם למפלצות לא היו מוצדקים כנראה, בהתחשב בזה שבאותה תקופה אכזריות בשדה הקרב הייתה דבר נפוץ ומקובל. התיאורים "הם קניבלים מן השאול, הזוללים את המתים בתום הקרב ומותירים רק עצמות, שאפילו הנשרים בוחלים בהן... אכילת נשים זקנות חביבה עליהם במיוחד והם מתענגים על בשרן... את ניצחונותיהם הם חוגגים באונס קבוצתי של בתולות נוצריות עד שאלה מתו מתשישות, ואז נכרתו שדיהן ונשמרו כמעדן מיוחד למפקדים, וגוויותיהן שימשו מזון למשתה עליז של פראי אדם"¹²² מוגזמים בהחלט וכל קשר ביניהם ובין המציאות הינו מוטעה ומגוחך.

אספקט נוסף של לוחמה פסיכולוגית היה ניצול רגשות היריב. בדומה לנסיגה המזוייפת שנזכרה לעיל, פעמים רבות נהג תמוג'ין להשאיר פתח בהתקפה ממנו ברחו המותקפים הישר אל תוך מארב מוכן מראש. המותקפים חשבו כי מצאו פגם בהתקפה, ונסוגו בצורה לא מאורגנת על מנת לנצל את היתרון הזמני. דווקא בדרך שנראתה הבטוחה ביותר, הציב תמוג'ין כוחות במארב שתקפו את הנסים לא מוכנים. בנוסף, לעיתים הורה תמוג'ין לחייליו להדליק להדליק בלילות המצור מספר רב מהנצרך של מדורות בישול וחימום, על מנת ליצור רושם כי הצבא גדול משבאמת היה ולהפחיד את

¹²¹ Porter, P. *Military Orientalism*. 116.

¹²² Paris, M. *Paris's English History*, vol.1, 469-472.

האויב. סיפורים אלה, ורבים נוספים מציגים את רמת הפרטים הקטנים אליהם שם לב תמוג'ין ומוכיחים עד כמה הוא ייחס חשיבות לדרך בה האויב תפס את המונגולים וכמה מאמץ הוא השקיע בהפחדת יריביו והולכתם שולל.¹²³

הקמת אימפריה

אי אפשר להפריד באופן מוחלט בין ההתפתחויות הצבאיות המרשימות במונגוליה לבין ייסוד האימפריה. בזמן שעסק צ'נגס ח'אן בייסוד צבא הוא הקדיש את זמנו בנוסף גם לייסוד אימפריה. הלוחמים בצבא הפכו מאנשים שהיו רועי בקר, צאן וגמלים למפקדי צבא שהוצבו בראש גדודים של אלף או עשרת אלפים לוחמים. כל זכר בריא בגיל שבין חמש עשרה לשבעים היה לוחם בצבא ועל מנת לאפשר לצבא בסדר גודל כזה לתפקד, נדרשה מדינה בעלת מסגרות מתפקדות בעורף. מעשיו הראשונים של תמוג'ין מתוך מחשבה לאומית התמקדו בביטול חשיבות מוקד הכוח השבטי. הוא קרא לעמו בשם 'העם המונגולי הגדול' להבדיל מכל השמות הקודמים שהתייחסו לאומה כאיחוד של שבטים שונים. בנוסף, הוא ביטל את כל תארי האצולה העוברים בירושה בכל בתי האב, המשפחות והשבטים. מגמה זו של העברת סמכויות מהשבטים לישות לאומית ביטאה את רצונו של תמוג'ין- שנפגע פעמים רבות מההשתלשלות האינסופית של נקמות דם ויריבויות שבטיות (עיין פרק ב' בעבודה)- ליצור מערכת שיקולים חדשה שהופנתה החוצה כאומה ולא פנימה כשבט. הוא הפריד, כזכור, את יחידות הלוחמים מהמבנה השבטי, יצר צבא לאומי.¹²⁴

רוב המנהיגים בעולם, בין אם צבאיים ובין אם מנהיגים אזרחיים, צומחים בדרך כלל בתוך מוסדותיה של המדינה ופועלים לארגון מחדש או לריענון של המוסדות הללו ושל מסגרת המדינה. צ'נגס ח'אן, לעומת זאת, פנה בהכרה מלאה ליצור אימפריה יש מאין ולכונן את כל המוסדות הנחוצים לה על בסיס חדש, שאת חלקו שאל ממוסדות שהכיר מהשבטים הקודמים, ואת חלקו המציא. חידושו לא הוגבלו רק לתחום השבטי כי אם לכלל תחומי החיים. מקובל לספר כי כשמת אוגודיי הח'אן הגדול ובאותה העת, נלחמו כוחות מונגולים באירופה, החדשות הגיעו לחזית, מרחק ששת אלפים קילומטרים תוך כחמישה שבועות. דוגמה זו הינה תוצר של מערכת תקשורת מדהימה שיצר תמוג'ין. הוא הקפיד לבסס בשטחים שנכבשו מערכות תקשורת עם שליחים המפוזרים מקומות שונים בכל רחבי האימפריה מוכנים עם

¹²³ Biran, M. *Chinggis Khan*. 37.

¹²⁴ Biran, M. *Chinggis Khan*. 36-42.

סוסים רעננים להעביר מסרים במהירות. חוקרים מסוימים¹²⁵ טוענים כי גם מערכות התקשורת הפנימיות בצבא השתדרגו בהתאם. בנוסף לאפשרות לקשר עם מפקדים באזורים מרוחקים בזכות התחנות הרבות, הצבא עצמו למד להעביר מידע במהירות רבה. בניגוד לצבאות אירופאיים בהם כתבו פקודות והעבירו אותם למפקדים בעזרת שליחים, מאחר ואצל המונגולים רובם המוחלט של החיילים והמפקדים לא ידעו קרוא וכתוב, דרך זו של תקשורת לא הייתה אפשרית. מסיבה זו פותחה שיטה בה הפקודות הותאמו למספר שירי לוחמים כך שכל מפקד יוכל להתאים בקלות את פקודתו לבית נוסף בשיר מוכר והלוחמים העבירו אותו ביניהם בזכרם את הפקודה בעל פה כשיר.¹²⁶

צ'נגס ח'אן הקים מערכת חוקים חדשה לחלוטין המכונה 'החוק הגדול של צ'נגס ח'אן'. החוק, לא התבסס על התגלות אלוהית וגם לא נשאב מחוקי ציוויליזציה קדומה יותר של שוכני קבע כחוקים אחרים באותה התקופה,¹²⁷ אלא זוקק מתוך מנהגים ומסורות שקיימו המונגולים זה מאות שנים. החוק כיבד את המסורת אך לא הגביל את עצמו אליה. כאשר חש צ'נגס ח'אן כי מנהגים מסוימים מגבילים הוא לא היסס לבערם. עם זאת, ה'חוק הגדול' לא היה יצירה שנכתבה והסתיימה, אלא גוף הולך ומתהווה של יצירה משפטית שהמשיך להתפתח עד למותו של צ'נגס ח'אן. 'צנג'ס ח'אן לא היה רק האחראי על אכיפת החוק אלא היה החוק בעצמו.¹²⁸ החוק כלל חוקים חברתיים יחד עם חוקים פוליטיים ומוסריים.¹²⁹

על מנת לתפעל את החוק ולהמשיך במיסוד המדינה, צ'נגס ח'אן היה צריך דרך תיעוד. עד לאותה תקופה לא ידעו רובם המוחלט של המונגולים קרוא וכתוב ולכן גם לא נצרכו לכתב עצמאי. צ'נגס ח'אן אימץ את הכתב האויגורי מעמים שכנים (Uighur Script) ככתב להבעת השפה המונגולית. הכתב שימש ליצירת החוק, לתיעודו ולהפצתו בקרב השבטים, יחד עם כתיבת ה*היסטוריה* (The Secret History of the Mongols) וספרים אחרים מאוחר יותר. הכתב

¹²⁵ Wetherford, is one of them;

ראה הערה 111.

¹²⁶ Weatherford, M. *Genghis Khan and the making of the Modern World*, 89.

¹²⁷ מערכות חוקים רבות היו מבוססות על דת – הלכה או שריעה לדוגמה, בעוד אחרות היו פיתוחים של מערכות חוק קדומות יותר, לדוגמה מבוססות החוק הרומי.

¹²⁸ Biran, M. *Chinggis Khan*, 37.

¹²⁹ Riasanovsky, V. A. *Fundamental Principles of Mongol Law*, Uralic and Altaic Series, vol. 43 Bloomington: Indiana University Publications, 1965. 33.

משמש עד היום, בווריאציה מסוימת, את ה'רפובליקה העממית של מונגוליה'. החוקים שייסד תמוג'ין הופצו כעת הן בצבא והן בין השבטים עצמם ונדרש ציות מלא להוראותיהם. החוקים דורשים רמה מוסרית גבוהה ופעמים רבות גם אחוות לוחמים. החוק, 'אדם האוכל לפני אדם אחר מבלי להציע לו להשתתף בארוחה, יוצא להורג', מבטא דרישה לרמת שיתופיות גבוהה בין האנשים, בנוסף היו חוקים כגון 'אדם שנתפס גונב כל חפץ בעל ערך, ישוחרר לאחר ששילם את ערכו תשע פעמים', או 'אדם שנמצא אשם בגרימת נזק לעינו של סוס יוצא להורג', ו'אדם שנתפס מבצע טקסים הומוסקסואליים, יוצא להורג' נאלצו המונגולים לשתף פעולה ולהימנע מפשעים בלא יוצא מן הכלל.¹³⁰

---

¹³⁰ *The Secret History of the Mongols*. Translated by Onon, U. 11.

סיכום

צ'נגס ח'אן נבחר בשנת 1995 על ידי העיתון האמריקאי הושינגטון פוסט כ'איש האלף'.¹³¹ בנימוקים לבחירתו תואר צ'נגס כ'שליח של קיצונים, שמגלם את האופי החצי פראי- חצי מתורבת של בני האדם'.¹³² אין ספק כי הוא היווה את אחת הדמויות המרשימות והחשובות ביותר בהתפתחות העולם באלף האחרון. אמצעי הומוריסטי להמחשת חשיבותו של צ'נגס ח'אן במונגוליה יהיה ביקור פשוט במדינה. הכוונה היא שכל מבקר במונגוליה לאחר נחיתתו בשדה התעופה צ'נגס והנסיעה בשדרת צ'נגס, ייכנס לבנק צ'נגס וימשוך שטרות עם תמונת צ'נגס ח'אן. יישן במלון צ'נגס, יבקר באוניברסיטת צ'נגס ח'אן, ויכובד בבירת צ'נגס ח'אן או אחד מסוגי הוודקה המכונים צ'נגס ח'אן. המונגולי הממוצע יראה את צ'נגס ח'אן לא רק כאבי האומה הבלתי מעורער אלא גם הסיבה לכל דבר טוב אחר שקרה במונגוליה. מעבודה זו ניתן ללמוד כי השינוי הדראסטי שעבר על המונגולים במאה השלוש עשרה קרה אך ורק בזכות צ'נגס ח'אן. שינויי נגעו לכל אופי החיים המונגוליים ובמיוחד לצבא. הרפורמות שחולל, הן ברמת החייל הפשוט והן ברמת המפקדים, הובילו את הצבא לדרך חדשה ומהירה. צורת בנייתו את צבאו המחודש, שכללה קבלה מבחוץ כמו גם פיתוח עקרונות קיימים והתאמתם לצרכיו אפשרה לצבא להתמודד עם מערכות מוכרות וזרות כאחד ולפצוח במסע כיבוש אימתני בתוך פחות מדור.

---

¹³¹ Man of the Millennium

¹³² Washington post, December 31, 1995

- Allsen, T. T. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Atwood, C. P. In *The Secret history of the Mongols*, Encyclopedia of Mongolia and the Mongol empire. New York: Facts on File, 2004.
- Barnes, M. *The Mongol War Machine*. Online article, 2003. 2.
http://www.thepicaproject.org/?page_id=522 [accessed May 2014]
- Bellamy, C. 'Heirs of Genghis Khan: The Influence of the Tartar Mongols on the Imperial Russian and Soviet Armies', RUSI Journal, March 1983.
- Biran, M. *Chinggis Khan*. Oxford: Oneworld Publications, 2007.
- Burgan, M. *Empire of the Mongols*. New York, NY: Facts On File, Print. 2005.
- Carpini, F. P. *The Long and Wonderful Voyage of Frier Iohn de Plano Carpini*. Online edition, translated with an introduction by Hildinger. B.E. Publishing Company, Boston 1996. <http://ebooks.adelaide.edu.au/h/hakluyt/voyages/carpini/complete.html#section35> [accessed December 2, 2014]
- DeWeese, D. A. *The Influence of the Mongols on the Religious Conciseness of 13th Century Europe*. Mongolian Studies, London, 1978-9.
- Harris, D. H. *Mongolia*. Encyclopedia Britannica, online edition. 2014
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/389335/Mongolia> [accessed May 6, 2014]
- Juvaini, A. M. *Genghis khan, the history of the world conqueror*. Translated by Boyle J. A. Manchester University Press. 1997.

Lhagvasuren, G. "The Stele of Chingis Khan." Article written for the Amateur Athletic Foundation of Los Angeles (AAFLA), 1999.

May, T. *The Mongol Empire in World History*. Online article. 2006.

<http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/5.2/may.html> [accessed May 5, 2014]

Morgan, D. *The Mongols*. London: Blackwell. 1986.

Qian, S. in Watson B. (trans.) *Records of the Grand Historian of China* (New York, 1961), vol. 2.

Rashid U.D. *Jamic Al-tawarikh*. 1:16. Translation: Morgan, David. *Medival Persia* London, 1988.

Rossabi, M. *The Mongols- a Very Short Introduction*. Oxford University press. 2012.

Weatherford, M. *Genghis Khan and the making of the Modern World* New York Crown Print, 2004.

Porter, P. *Military Orientalism* Oxford University Press (2013).

Paris, M. *Paris's English History*, vol.1,

Riasanovsky, V. A. *Fundamental Principles of Mongol Law*, Uralic and Altaic Series, vol. 43
Bloomington: Indiana University Publications, 1965.

The chronicle of Novogord, 1016-1471. Tranlated by Michell, M. Camden, London. 1914.

The Mongolian bow- a description made for the china institute in NYC, USA Appears in a test
(133): <http://mrwood.saschina.wikispaces.net/file/view/Yuan+Dynasty+DBQ.pdf> [accesset
December 2, 2014]

The secret history of the Mongols. Translated by Cleaves, F. Second edition, Cheg & Tsui
Company, Boston.

The secret history of the Mongols. Translated with an introduction by Onon, U. Curzon Press.

Second edition. 2011.

Vietnam Veterans Against the War, Statement by John Kerry to the senate Committee of

Foreign Relations, April 1971.

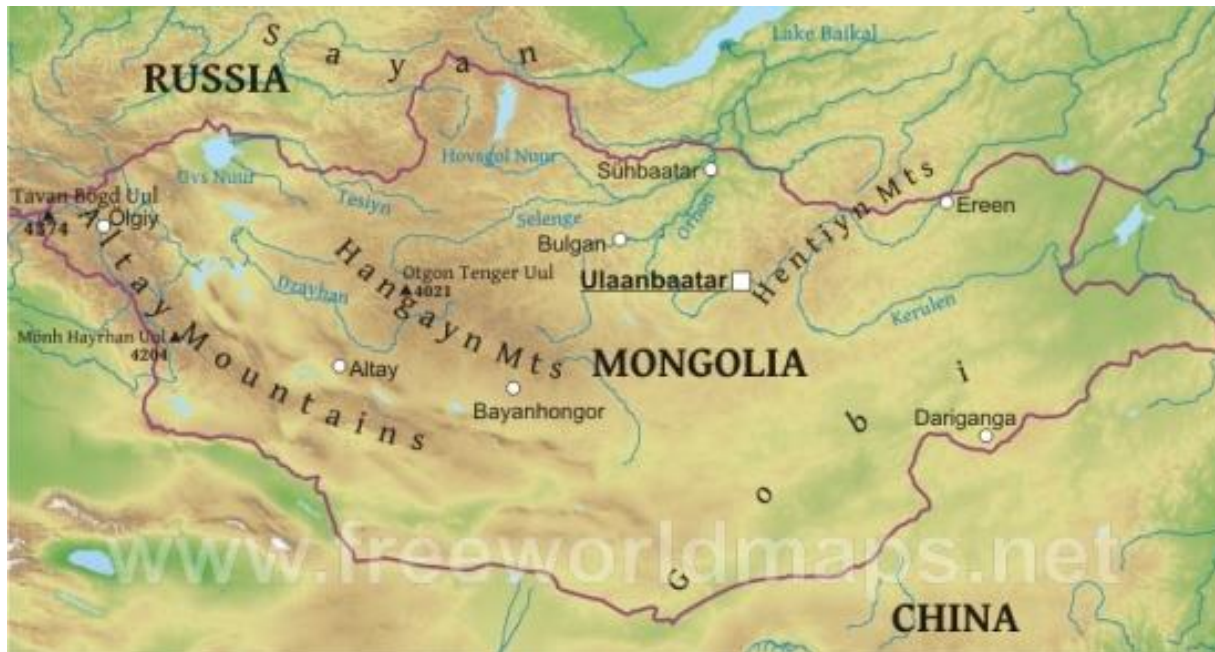
http://www2.iath.virginia.edu/sixties/HTML_docs/Resources/Primary/Manifestos/VVAW-Kerry_Senate.html [accessed December 2, 2014]

Washington post, December 31, 1995

נספחים

נספח 1:

מפה פיסית של מונגוליה, הגבולות הינם של המדינה המונגולית המודרנית.¹³³

¹³³ Free world maps - <http://www.freeworldmaps.net/asia/mongolia/map.html>

נספח 2:

מפה מדינית של אסיה, לפני התחלת הכיבוש המונגולי. 1170.¹³⁴

¹³⁴ מתוך ספרה של מיכל בירן, (ראה הערה 10) בעמוד 24

איור הכתרתו של תמוג'ין כצ'נגס ח'אן 1206¹³⁵

¹³⁵ From manuscript of Rashid al-Din's *Jami'al-twarkish* 13